

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

QARSHI MUHANDISLIK – IQTISODIYOT INSTITUTI

MUHANDISLIK TEXNIKASI FAKULTETI

“QISHLOQ XO‘JALIGINI MEXANIZATSIYALASHTIRISH VA SERVIS”

kafedra

“YO‘NALISHGA KIRISH” fanidan

MA‘RUZALAR MATNI

Qarshi-2023

Uslubiy ma’ruzalar matni 60712400- Avtomobilsozlik va traktorsozlik ta’lim yo‘nalishi talabalariga “Yo‘nalishga kirish” fani uchun mo‘ljallangan.

Tuzuvchilar: **D.Sh.Chuyanov** - “QXM va S” kafedrası professori;

Taqrizchilar: **T.X. Razzoqov**-“QXM va S” kafedrası dotsenti
E.U. Eshdavlatov – “TVM” kafedrası dotsenti.

Uslubiy ko‘rsatma “Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalashtirish va serves” kafedrasining 2023-yil “___” _____dagi ___ - sonli, Muhandislik texnikasi fakulteti Uslubiy komissiyasining 2023-yil “___” _____dagi ___ - sonli, institut Uslubiy Kengashining 2023- yil “___” _____dagi ___ - sonli yig‘ilishlarida ko‘rib chiqilib o‘quv jarayonida foydalanish uchun tavsiya etilgan.

**Institut o‘quv-uslubiy
boshqarma boshlig‘i:**

dots. A.R. Mallayev

**Muhandislik texnikasi fakulteti
uslubiy komissiyasi raisi:**

dots. E.U. Murtozayev

“QXM va S” kafedrası mudiri:

dots. Z.L. Batirov

1-мавзй. Kirish. Ixtisoslikka kirish fanini o'rganishning maqsadi va vazifalari

REJA:

1. Kirish
2. O'zbekiston qishloq xo'jaligining hozirgi holati
3. Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirishning ahamiyati

Kirish

So'nggi yillarda Respublikamizda qishloq xojaligini yuqori unumli mashinalar va texnika vositalari bilan taminlash borasida bir qator davlat dasturlari qabul qilinmoqda va ularni hayotga tatbiq etish boyicha yirik chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

O'zbekistonni 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida barcha sohalar qatori qishloq xo'jaligini ham modernizatsiya qilish borasida eng muhim vazifalar aniq belgilanib, ularni izchil amalga oshirib borilayotganligi sohadagi ulkan muvaffaqiyatlarga asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Respublikamizda qishloq xojaligi texnikalarini ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish, eksportga moljallangan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish va turlarini kengaytirish, shuningdek, aholini mahalliy ishlab chiqarilgan texnikalar bilan taminlash kerak.

Shuningdek, mahalliy qishloq xojaligi texnikalarini ishlab chiqaruvchi korxonalar ortasida kooperatsiya tizimini yolg'a qoyish, ishlab chiqarilayotgan texnikalarda import qismlari ulushini kamaytirish, agrar sektorni texnika bilan taminlashning barqaror tizimi yaratish, texnikalarga servis xizmati korsatishning toliq yolg'a qoyish hamda ilm-fan bilan ishlab chiqarishini uyg'unlashtirish ham zarur.

Qishloq xojaligi mashinasozligi tarmog'ini yanada rivojlantirish, qishloq xojaligi texnikalari ishlab chiqarish jarayonini toliq yolg'a qoyish, agrar sektorni hududlarning tabiiy iqlim va tuproq sharoitlariga mos keladigan zamonaviy va arzon qishloq xojaligi texnikalari bilan taminlash, shuningdek, sohani davlat tomonidan qollab-quvvatlash tizimini joriy etish muhim masalalardan hisoblanadi.

O'zbekiston qishloq xo'jaligining hozirgi holati

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning eng qadimiy, hech qachon o'z o'rnini va ahamiyatini yo'qotmaydigan tayanch tarmoqlaridan biridir.

Mana shunday muhim sohaning og'ir yukini o'z yelkasida ko'tarib kelayotgan mirishkor dehqon va fermerlar, zahmatkash chorvador va pillakorlar, mohir suvchi va irrigatorlar, o'z ishining haqiqiy ustasi bo'lgan mexanizator va agronomlar, jonkuyar olim va mutaxassislarni dunyodagi eng olijanob kasb egalari hisoblanadi.

Hozirda sayyoramizdagi global iqlim o'zgarishlari hamda mintaqamizdagi ekologik muammolar oqibatida qishloq xo'jaligida har yili yangi-yangi sinov va qiyinchiliklar paydo bo'lmoqda. Shunga qaramasdan, doimo yer bilan tillashib, dardlashib yashaydigan dehqon va fermerlarimiz ana shunday murakkab sharoitda ham omilkorlik bilan, boy bilim va tajribasi, ilm-fan yutuqlarini ishga solib, mo'l hosil yetishtirishga muvaffaq bo'lib kelishmoqdalar. Jumladan, O'zbekistonda 2019 yilda 7 million 130 ming tonna g'alla, 2 million 845 ming tonna paxta, 19 ming 600 tonna pilla, 21 million tonna meva-sabzavot, 400 ming tonna sholi, 2 million 600 ming tonna go'sht va 11 million tonna sut mahsulotlari, 8,1 milliard dona tuxum olishga muvaffaq bo'lindi.

Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish dolzarb masala bo'lib bormoqda. Shuning uchun ham biz iqtisodiyotimizni, jumladan, qishloq xo'jaligi sohasini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, oziq-ovqat ekinlari yetishtirishga alohida e'tibor berishimiz kerak.

Shu maqsadda, keyingi yillarda hosildorligi past bo'lgan paxta va g'alla maydonlari o'rniga meva-sabzavot va ozuqa ekinlarini yetishtirish yo'lga qo'yilib, jumladan, intensiv bog'lar, tokzorlar, zamonaviy issiqxonalar barpo etilmoqda. Bundan tashqari, ushbu maydonlarda sabzavotlar, kartoshka, dukkakli va moyli ekinlar hamda ozuqa ekinlari ham yetishtirilmoqda.

Bugungi kunda yer-suv resurslaridan oqilona foydalanish, qishloq xo'jaligi subyektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda bozor tamoyillarini, fan va

texnikaning ilg'or yutuqlarini jadal joriy etish, ekologik toza va eksportbop mahsulotlar yetishtirish orqali dehqonlar daromadini ko'paytirish borasida olib borayotgan tizimli islohotlar o'z samarasini bermoqda. Natijada, so'nggi yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan o'tgan yillarga nisbatan 12 foizgacha ko'p foyda olishga erishilmoqda.

Hozirda yerni haqiqiy egasiga berish, ayniqsa, mahsulot yetishtirishdan tortib, uni sotishgacha bo'lgan agrobiznesning yaxlit zanjirini o'z ichiga qamrab olgan **klaster modelini** va **kooperatsiya tizimini** to'liq yaratishga jiddiy ahamiyat qaratilmoqda. Hozirda paxta hosilining 73 foizi paxta-to'qimachilik klasterlari hissasiga to'g'ri kelmoqda va erishilgan yuksak marralar bu tizimning qanchalik samarali ekanini amalda isbotlamoqda.

O'zbekistonda paxta yetishtirishni to'liq 100 foiz klaster usuliga o'tkazishga qaror qilindi. Shu bilan birga, g'allachilik, meva-sabzavotchilik, parrandachilik, chorvachilik, baliqchilik va pillachilik klasterlarini tashkil qilish ishlarini izchil davom ettirilmoqda.

Hozirda boshoqli don ekinlaridan yuqori hosil yetishtirishni rag'batlantirish tizimi joriy etilgan bo'lib, bu o'zining ulkan ijobiy samarasini bermoqda. Ortiqcha yetishtirilgan hosil dehqon va fermerlar ixtiyorida qoldirilmoqda.

So'nggi yillarda meva-sabzavotchilikda amalga oshirilayotgan islohotlar ham o'z natijasini bermoqda. 2019 yilda 1,3 milliard AQSH dollari qiymatidagi 1,5 million tonna meva-sabzavot eksport qilingan. Dehqon va fermerlarni yillar davomida o'ylantirib kelayotgan masala – bu yetishtirilgan meva-sabzavot mahsulotlarini nobud va isrof bo'lishiga yo'l qo'ymasdan, sifatli qayta ishlab, ichki va tashqi bozorlarga yetkazib berish bilan bog'liq.

Shuni hisobga olgan holda ushbu sohaga investitsiya mablag'lari jalb etilmoqda. Buning uchun, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash, saqlash va logistika markazlari barpo etilmoqda.

Hozirgi vaqtda yurtimizda meva-sabzavot mahsulotlarining 3,5 million tonnasi qayta ishlanib, 350 million dollarlik tayyor mahsulot chetga sotilmoqda. Kelgusida meva-sabzavot mahsulotlarining eksportini 2,5 milliard dollarga, yaqin

yillarda esa 5 milliard dollarga yetkazishni maqsad qilib qo'yilgan. Buning uchun Ispaniya, Niderlandiya, Polsha, Gretsiya, Turkiya, Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya, Vetnam, Indoneziya kabi davlatlarning eng ilg'or tajribalari keng joriy qilinmoqda.

Keyingi yillarda chorvachilikni isloh qilish, jumladan, sohaning boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish borasida bir qator farmon va qarorlar qabul qilindi. Shu tariqa respublika, viloyat, tuman va fermer xo'jaliklari bo'yicha chorvachilik sohasida vertikal boshqaruv tizimi yaratildi.

Respublikamizda sut va go'sht ishlab chiqarishga ixtisoslashgan mingdan ziyod yirik chorvachilik komplekslari ishga tushirildi. Ko'pgina loyihalar amalga oshirilmoqda. Chorvachilikni rivojlantirish uchun qulay bo'lgan tumanlar shu sohaga ixtisoslashtirilib, klaster usulida rivojlanishi yo'lga qo'yilmoqda.

Irrigatsiya va melioratsiya tadbirlarining barcha xarajatlari to'liq davlat byudjeti hisobidan qoplanayotgani dchqon va fermerlarimiz uchun katta madad bo'lib, ekinlardan mo'l hosil olish imkonini bermoqda.

Ekin maydonlarini suv bilan kafolatli ta'minlash maqsadida 2019 yil davlat byudjetidan 1 trillion 328 milliard so'm yoki 2018 yilga nisbatan 1,8 marta, sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash uchun esa 645 milliard so'm yoki 1,2 barobar ko'p mablag' ajratildi. Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlarining 126,8 million dollar yoki 2018 yilga nisbatan qariyb 3 barobardan ziyod kreditlari o'zlashtirildi.

Jonajon O'zbekistonimizni taraqqiyotning yangi bosqichiga ko'tarish vazifasi va jahonda oziq-ovqat mahsulotlariga talab oshib borayotgani agrar sohani tubdan isloh qilishni, unga bozor mexanizmlari, ayniqsa, innovatsion va tejamkor texnologiyalarni, investitsiyalarni keng jalb qilishni taqozo etmoqda.

Shundan kelib chiqib, qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish Konsepsiyasi va sohani kelgusi 10 yillikda rivojlantirish bo'yicha Strategiya qabul qilindi.

2019 yilgi ma'lumotga ko'ra, 11 mingdan ziyod fermer xo'jaligi 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tomonidan boshqariladi, 5 ming 600 ta fermer

xo'jaliklariga xotin-qizlar rahbarlik qilmoqda. Bu bizning qishloq xo'jaligi sohasidagi ulkan boyligimiz, oltin fondimizdir.

Kelgusida sohani barqaror rivojlantirishga qaratilgan kompleks dasturlarni tatbiq etish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llagan holda mahsulot yetishtirish turlari va eksport hajmlari ortishini ta'minlash ustuvor maqsadlarimiz bo'lib qolaveradi.

Tuproq unumdorligini saqlash va oshirish, sohani zarur texnikalar bilan ta'minlash va ularga texnik xizmat ko'rsatish ishlarini yaxshilash, ilg'or bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash faoliyatini takomillashtirishga e'tiborni yanada kuchaytiriladi.

Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirishning ahamiyati

Mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha jabhalari qatori qishloq xo'jaligida ham muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Qishloq xo'jaligi ekinlaridan mo'l va sifatli hosil olish, tarmoqni ilg'or usullar asosida rivojlantirishda sohaning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, mashina-traktor parklarini zamonaviy texnika va agregatlar bilan ta'minlash muhim o'rin tutadi.

Qishloq xo'jaligi sohasining yuksalishi O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishini asosiy omili va manbai hisoblanadi. Yurtimizda so'nggi o'n yildan ortiq vaqt davomida yalpi ichki mahsulotning o'sish hajmi sakkiz foizdan ortiq bo'lmoqda, bunda fermer xo'jaliklarining alohida o'rni mavjud bo'lib, ular yuqori samarali zamonaviy qishloq xo'jalik texnikalari bilan ta'minlanib kelinmoqda. Qishloq xo'jaligini zamonaviy texnika va texnologiyalarsiz rivojlantirib bo'lmaydi. Shu sababli, hukumatimiz tomonidan qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi, hayvonlarining mahsuldorligini oshirishga qaratilgan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga yuqori texnologiyalarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Qishloq xo'jaligida mashinalarni qo'llash mehnat unumdorligini oshiradi, barcha ishlarni talablarga qat'iy rioya qilgan holda eng maqbul muddatlarda bajarishga imkon yaratadi. Natijada, mehnat va harajatlar sarfini kamayishiga olib keladi.

Qishloq xo'jaligida quyidagi vazifalarni bajarishga mo'ljallab mashinalar yaratilishi ko'zda tutiladi:

- tuproqqa ishlov berish;
- ekish va ko'chat o'tqazish;
- o'g'itlash; o'simliklarni zararkunanda va kasalliklardan himoyalash;
- o'tlarni va silos o'simliklarni yig'ish;
- donli, donli-dukakli, moyli o'simliklarini yig'ish va yig'ishdan keyin ishlov berish;
- makkajo'xorini donga yig'ish;
- ildiz-mevali va sabzavotlarni yig'ish;
- meliorativ ishlar va h.k.

Qishloq xo'jaligining ikki muhim tarmog'i – dchqonchilik va chorvachilikda insonlar uchun kundalik zaruriyat bo'lgan oziq-ovqat, sanoat uchun xomashyo mahsulotlari yetishtiriladi.

Xomashyolar sanoatda mehnat predmeti, ularga ishlov beriladigan mashinalar esa mehnat vositasi hisoblansa, qishloq xo'jaligida mehnat predmeti ham, mehnat vositasi ham yer hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida hosildorlik ko'p jihatdan yerning holatiga bo'g'liq. Shu sababli melioratsiya tadbirlari o'tkaziladi.

Melioratsiya – yerning holatini yaxshilash uchun tekislash, sug'orish, sho'rni yuvish, nihol o'tqazish, tuproq hosildorligini oshirish kabi tadbirlar yig'indisi. Ushbu ishlarning barchasi zamonaviy qishloq xo'jalik texnikalari yordamida amalga oshiriladi. Ko'rinib turibdiki, qishloq xo'jaligida hosildorlikning yuqori bo'lishi ko'p jihatdan mexanizatsiyalashganlik darajasiga bog'liq.

O'simliklarning o'sishi va hayvonlarning rivojlanishi tabiat qonunlariga boysunadi. Shu bois, qishloq xo'jaligida ko'pgina ishlar mavsumiydir. Bunda mavsumga mos texnikalar bilan ta'minlash ham muhim hisoblanadi. Mamlakatimizda qishloq xo'jaligi texnika bilan yaxshi ta'minlangan. Dchqonchilik va chorvachilikdagi sermchnat ishlarni mashinalar bajarmoqda. Ko'p ish jarayonlari elektrlashtirilgan, kimyoviy o'g'itlardan, o'simlik zararkunandalariga

qarshi zaharli kimyoviy moddalardan hamda chorva mollari kasalliklariga qarshi kurash vositalaridan keng foydalanilmoqda. Shuningdek, kartoshka, sabzavotning serhosil, tashishga chidamli navlari ekila boshlandi. Bog'dorchilikda ishlov berish hamda terishga qulay meva navlari yaratildi. Natijada qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va tayyorlash texnologiyasida tub o'zgarishlar roy berdi, mehnat unumdorligi ortdi.

Qishloq xo'jaligidagi bosh vazifa – ishlab chiqarishni intensivlashtirish, ya'ni ekinlar hosildorligini va chorvachilik mahsuldorligini oshirishdir. Yer va suv resurslari cheklanganini hisobga olib, mamlakatimiz qishloq xo'jaligini rivojlantirishning yagona to'g'ri yo'li – qishloq xo'jaligini intensiv rivojlantirish, yerlarning meiorativ holatini tubdan yaxshilash, seleksiya ishlarini chuqurlashtirish, zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etish hamda suvdan oqilona foydalanishdan iborat.

O'zbekiston iqtisodiyoti uchun an'anaviy ixtisosli sohalar hisoblangan paxta, pilla, kanop yetishtirish va ularni qayta ishlash qo'l mehnatini ko'p talab qiladi. Shu sababli qishloq xo'jaligining ixtisoslashgan sohalarini mexanizatsiyalashni ta'minlovchi, ya'ni yer haydash, ekin ekish va ishlov berish, hosilni yig'ib olish hamda tayyor xomashyoni qayta ishlashda qo'llanadigan mashina va asboblarni ishlab chiqaradigan mashinasozlik tarmoqlari vujudga keldi. Endilikda bu tarmoqlar paxta yetishtiruvchi xorijiy mamlakatlarga ham mashina va mexanizmlar yetkazib bermoqda.

Toshkentdagi «Toshqishloqmash», «O'zbekqishloqmash» va Chirchiqdagi «Chirchiqqishloqmash» kabi zavodlar qishloq xo'jaligi mashinasozligining asosiy korxonalaridir. Bu zavodlar paxtachilik uchun traktor seyalkalari, kultivatorlar, g'o'zapoya yuladigan, ko'rak teradigan va chuyiydigan, o'g'it aralashtiradigan, qishloq xo'jaligi zararkunandalarini yo'qotishda zaharli moddalarni purkaydigan mashinalar ishlab chiqaradi. 1994-yili O'zbek-Isroil qo'shma korxonasida paxta teradigan mashinaning yangi modeli yaratildi.

Suv omborlari, kanallar qurilishi va ularni loyqadan tozalashda, suvni yuqoriga ko'tarishda, umuman, irrigatsiyada qo'llaniladigan mashinalar ishlab

chiqaruvchi irrigatsiya mashinasozligi ham agrosanoat majmuasi chtiyojiga ko'ra vujudga keldi. Irrigatsiya mashinasozligining markazi Andijon viloyati hisoblanadi.

Paxtachilik rivojlangani sayin traktorlarga, paxta tashiydigan mashina va mexanizmlarga chtiyoj orta bordi. Shuning uchun Toshkent qishloq xo'raligi texnikasi OAJ (sobiq Toshkent traktor zavodi – TTZ) da universal traktorlar, paxtani qop-qanorsiz tashishga mo'ljallangan ag'darma tirkamalar ishlab chiqarila boshlandi.

Toshkent, Andijon, Samarqand va Kattaqo'rg'onda paxta tozalash hamda yog' sanoati uchun mashina va uskunalar ishlab chiqaruvchi mashinasozlik zavodlari joylashgan. Milliy iqtisodiyotda, ayniqsa, qishloq xo'jaligida mashina va mexanizmlar ko'plab qo'llanilayotganidan ularga chtiyot qismlar yetkazib beradigan hamda sozlaydigan korxonalar deyarli barcha viloyatlarda barpo etilgan. Samarqanddagi «Paxtamash» zavodi chtiyot qismlar ishlab chiqaradigan korxonalarning eng yirigidir.

Bog'dorchilik, uzumchilik va polizchilikda qo'llaniladigan mashina va moslamalar «O'rta Osiyoqishloq mash» birlashmasida ishlab chiqarilmoqda.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. O'zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining tutgan o'rni va ahamiyati?
2. Qishloq xo'jaligining asosiy tarmoqlari?
3. O'zbekiston qishloq xo'jaligining hozirgi holati?
4. Qishloq xo'jaligida mexanizatsiyalashtirishning ahamiyati?
5. Qishloq xo'jaligida mexanizatsiya yordamida bajariladigan ishlar?
6. Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish bo'yicha muhandis-texnik kadrlar tayyorlashning muammo va istiqbollari?
7. O'zbekistonda muhandis-texnik kadrlar tayyorlash holati?

2-мавзу. Та’лимнинг ҳуқуқий асослари

REJA:

1. O‘zbekiston Respublikasi «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonuni, uning maqsadi va ahamiyati
2. O‘zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to‘g‘risida»gi qonuni haqida

O‘zbekiston Respublikasi «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonuni, uning maqsadi va ahamiyati

Ta’lim O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb e’lon qilingan, chunki O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 41-moddasiga ko‘ra «Har kim bilim olish huquqiga ega». Uning Respublikada meyoriy-huquqiy asoslari yaratilgan.

O‘zbekistonda ta’limning meyoriy-huquqiy asoslarini O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to‘g‘risida»gi qonunlari hamda halqaro shartnomalar tashkil qiladi.

«Ta’lim to‘g‘risida»gi qonun 1997 yilning 29 avgustida O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi tomonidan qabul qilingan bo‘lib, u 5 bob va 34 moddadan iborat:

- Umumiy qoidalar;
- Ta’lim tizimi turlari;
- Ta’lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy himoya qilish;
- Ta’lim tizimini boshqarish;
- Yakunlovchi qoidalar.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning yangi tahriri e’lon qilindi [23.09.2020 yildagi O‘RQ-637-son Qonun].

Hujjat 1997 yildan buyon amal qilib kelayotgan eskirgan “Ta’lim to‘g‘risida” va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida”gi qonunlarni almashtiradi.

Yangi qonunning asosiy farqlari quyidagilardan iborat:

birinchidan, ta'lim olish shakllarining tasnifi kengaytirildi:

- ishlab chiqarishdan ajralgan (**kunduzgi**) va ajralmagan holda (**sirtqi, kechki, masofaviy**);

- nazariy - ta'lim tashkiloti negizida, amaliy - ta'lim oluvchining ish joyida birga olib boriladigan dual ta'lim;

- oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;

- katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;

- jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun inklyuziv ta'lim;

- eksternat tartibidagi ta'lim - o'quv dasturlarini mustaqil ravishda o'zlashtirishni o'z ichiga olib, uning yakunlari bo'yicha ta'lim oluvchilardan davlat ta'lim muassasalarida yakuniy va davlat attestatsiyalaridan o'tish;

- mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

ikkinchidan, Vazirlar Mahkamasi, Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (Ta'lim inspeksiyasi), Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligi, shuningdek soha vazirliklari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari tafsilotlari bilan aniqlashtirildi.

uchinchidan, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining huquqiy maqomiga ko'proq etibor qaratilgan:

- ta'lim tashkilotlari – ularni tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish, ustavga talablar;

- pedagogik xodimlar, ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari va boshqa qonuniy vakillari – huquqlar, majburiyatlar va kafolatlar bo'yicha. Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish chora-tadbirlari belgilangan.

to'rtinchidan, davlat ta'lim standartlari va talablari, o'quv jarayoniga o'quv rejalari va dasturlarini, ta'lim sohasiga eksperimental va innovatsion faoliyat ta'limni joriy etish bilan bog'liq masalalar tartibga solingan. O'qishga qabul qilish, jumladan maqsadli qabul qilish mexanizmi bayon etilgan;

bashinchidan, davlat tomonidan tartibga solish va nazorat qilish dastaklari reglamentlangan:

a) birinchilarga quyidagilar kiradi:

- nodavlat ta'lim tashkilotlarining faoliyatini litsenziyalash – litsenziyalar Ta'lim inspeksiyasi tomonidan cheklanmagan muddatga, har bir ta'lim turi uchun alohida beriladi;

- ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish – Ta'lim inspeksiyasi tomonidan 5 yil muddatga amalga oshiriladi. Bunda nodavlat ta'lim tashkilotlari litsenziya olingan kundan e'tiboran 5 yil davomida akkreditatsiyadan o'tgan deb hisoblanadi, bu muddat tugagach, ushbu attestatsiya va akkreditatsiyadan o'tkaziladi. Davlat akkreditatsiyasidan o'tgan tashkilotlar maxsus reyestrda kiritiladi, bu haqdagi ma'lumotlar Ta'lim inspeksiyasining saytiga joylashtiriladi;

- xorijiy davlatda 1992 yil 1 yanvardan keyin olingan ta'lim to'g'risidagi hujjat tan olish, shuningdek ta'lim sohasidagi rasmiy hujjatlarga apostil qo'yish. Tan olish va apostil qo'yish ham Ta'lim inspeksiyasi vakolatiga kiradi;

b) Ta'lim inspeksiyasi quyidagilarga haqli:

- nodavlat ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini nazorat qilish va monitoringini amalga oshirish – biznes-ombudsmanni xabardor qilgan holda;

- ta'lim tashkilotlari tomonidan berilayotgan ta'limning mazmuni va sifati ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlariga nomuvofiqligini aniqlagan hollarda – ularni bartaraf etish yuzasidan ularga taqdimnomalar kiritish. Taqdimnoma bajarilmagan taqdirda - ta'lim tashkilotining davlat akkreditatsiyasi to'g'risidagi sertifikatini bekor qilish.

Qonun “Xalq so'zi” gazetasida e'lon qilingan va 24.09.2020 yildan kuchga kirdi [<https://www.norma.uz>].

O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi qonuni haqida

Qonun O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi tomonidan 1997 yilning 29 avgustida qabul qilingan. Kadrlar tayyorlash Milliy dastur «Umumiy qoidalar»dan va quyidagi bo'limlardan iborat:

- Muammolar va kadrlar tizimini tubdan isloh qilish omillari;
- Milliy dasturning maqsadi, vazifalari va uni ro'yobga chiqarish bosqichlari;
- Kadrlar tayyorlashning Milliy modeli;
- Kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari;
- Milliy dasturni ro'yobga chiqarishga doir tashkiliy chora-tadbirlar.

Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining qoidalari asosida tayyorlangan. U Milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijtimoiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri o'qib o'rganish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Bundan tashqari, dasturda ko'rsatilishicha, u kadrlar tayyorlash Milliy modelini ro'yobga chiqarishni, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik sharoitlarni yaratishni maqsad qilib qo'yadi hamda jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi, chunki O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma'naviy yangilanishini, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishni, jahon hamjamiyatiga qo'shilishni ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyat qurmoqda.

Shuning uchun ham xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Milliy dasturning maqsadi va vazifalari

O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi qonunining 2.1 bandida ko'rsatilishicha «Ushbu dasturning maqsadi – ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdir». Albatta, dasturning vazifalari uning maqsadiga erishishiga qaratilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

-«Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim tizimini yagona o'quv-ilmiy, ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

-ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirilayotgan yangilanish, rivojlangan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslash;

-kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatning nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarish;

-kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollari, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish;

-ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

-ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish sifatida baho berishning xolis tizimini joriy qilish;

-yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

-ta'lim, fan va ishlab chiqarish samarali integratsiyalashuvini ta'minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalari korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish;

-uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan chet el investitsiyalarini jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

-kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Kadrlar tayyorlashning Milliy modeli

Kadrlar tayyorlash Milliy modelining asosiy tarkibiy qismlarini quyidagilar tashkil qiladi:

-shaxs – kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

-davlat va jamiyat – ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi, kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

-uzluksiz ta'lim – malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi;

-fan – yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarni ishlab chiquvchi;

-ishlab chiqarish – kadrlarga bo'lgan chhtiyojlarni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan quyiladigan talablarni belgilovchi asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliya va moddiy-texnika jihatidan ta'minlash jarayonining qatnashchisi.

Shaxs – ta'lim xizmatlarining iste'molchisi sifatida shaxsga davlat ta'lim olish va kasb-hunar tayyorgarligi ko'rish kafolatlanadi. Ta'lim olish jarayonida shaxs davlat ta'lim standartlarida ifoda etilgan talablarni bajarishi shart. Shaxs

ta'lim xizmatlarining yaratuvchisi sifatida tegishli malaka darajasini olgach, ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi va o'z bilimi va tajribasini o'rgatishda ishtirok etadi.

Davlat va jamiyat kadrlar tayyorlash tizimi amal qilishi va rivojlanishining kafillari, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash bo'yicha ta'lim muassasalarining faoliyatini uyg'unlashtiruvchi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Davlat va jamiyat quyidagilarga kafolat beradi:

-fuqarolarning bilim olish, kasb tanlash va o'z malakasini oshirish huquqlarining ro'yobga chiqarilishiga;

-majburiy umumiy o'rta ta'lim hamda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida ta'lim olish yo'nalishini tanlash huquqi asosida majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olishi;

-davlat grantlari yoki pullik shartnomaviy asosida oliy ta'lim va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim olish huquqini;

-davlat ta'lim muassasalarini mablag' bilan ta'minlashni;

-ta'lim oluvchilarning o'qishi, turmushi va dam olishi uchun shart-sharoitlar yaratishni;

-ta'lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashni;

-sog'liq va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslar ta'lim olishiga kafolat beradilar.

Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi. Uzluksiz ta'lim faoliyati quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

-ta'limning ustuvorligi – uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektualning nufuzi;

-ta'limning demokratlashuvi – ta'lim va tarbiya uslublarini tanlashda o'quv yurtlari mustaqilligining kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiyat tizimiga o'tilishi;

-ta'limning insonparvarlashuvi – inson qobiliyatining yechilishi va uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, Milliy va

umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi;

-ta'limning ijtimoiylashuvi – ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyo qarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijobiy fikrlashni shakllantirish;

-ta'limning milliy yo'naltirilganligi – ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi, O'zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni Milliy taraqqiyotning omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash;

-ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;

-iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.

Uzluksiz ta'limni isloh qilish yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

-ta'lim tizimining kadrlar salohiyatini tubdan yaxshilash, tarbiyachi, o'qituvchi, muallim va ilmiy xodimning kasbiy nufuzini oshirish;

-davlat va nodavlat ta'lim muassasalarining har xil turlarini rivojlantirish;

-ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan qayta qurish, ta'lim, fan, texnika va texnologiyaning, iqtisodiy va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta'lim va kasbhunar dasturlarini tubdan o'zgartirish;

-majburiy umumiy o'rta ta'limdan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga o'tilishini ta'minlash;

-maxsus, kasb-hunar ta'limining markazlari sifatida fan va ishlab chiqarish integratsiyalashgan yangi tipdagi o'quv muassasalarini vujudga keltirish;

-ilg'or texnologiyalarni keng o'zlashtirish, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, chet el investitsiyalari ko'lamlarining kengayishi, tadbirkorlik, kichik va xususiy biznesni rivojlantirish bilan bog'liq yangi kasb-hunar va mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar, shu jumladan boshqaruv tizimi kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;

-Milliy mustaqillik prinsiplari va xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlarning ustuvorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish;

-ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, ta'lim muassasalarini mintaqalashtirish;

-ta'lim olishda, shuningdek, bolalar va yoshlarni ma'naviy-axloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda oila, ota-onalar, jamoat tashkilotlari, mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish;

-ta'lim jarayoni va kadrlar tayyorlash sifatiga xolis baho berish tizimini yaratish va joriy etish;

-ta'lim tizimini moliyaviy, moddiy-texnika va boshqa tarzdagi resurslar bilan ta'minlash mexanizmini shakllantirish;

-uzluksiz ta'limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashtirishning puxta mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish;

-ta'lim va ilm-fan bilan bog'liq chet el hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirish;

-tub yerli millatga mansub bo'lmagan shaxslar zich yashaydigan joylarda ular o'z ona tillarida ta'lim olishlari uchun tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar yaratish;

-ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilarning huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya-gigiyena ta'limi hamda tarbiyasini takomillashtirish.

Uzluksiz ta'lim tizimi va turlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- maktabgacha ta'lim;
- umumiy o'rta ta'lim;
- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;
- oliy ta'lim;
- oliy o'quv yurtlaridan keyingi ta'lim;
- kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- maktabdan tashqari ta'lim.

Mukammal qonun hujjatlari huquqiy madaniyatni yuksaltirishning muhim sharti, huquqiy davlat qaror topishining zaruriy belgisi hisoblanadi. Mamlakatimiz qonun hujjatlarini inson huquqlari sohasidagi xalqaro normalar va standartlarga izchillik bilan muvofiqlashtirib borish zarur. Qonunlar hayotiy, amaliyot bilan uzviy bog'liq bo'lishi va undan kelib chiqishi lozim. Bunda qonunlar to'g'ridan-to'g'ri amal qilish kuchiga ega bo'lishi kerak. Ijro etuvchi organlar qonun osti hujjatlarini qonunlarga qo'shimcha kiritish sifatida emas, balki ularning ijrosini ta'minlash uchungina qabul qilishlari mumkin.

Demokratik islohotlarni monand huquqiy ta'minlashning eng muhim sharti qonunchilikning izchil bo'lishidir. Qonunlar o'zaro qat'iy muvofiqlashishi, Konstitusiyaga asoslanishi, milliy huquqiy tizimning rivojlanishiga ko'maklashishi lozim.

Qonunchilik tizimini takomillashtirish bilan bir qatorda qonunlarning hayotga aniq va izchil tatbiq etilishiga, ularga qat'iy hamda og'ishmay rioya qilinishiga erishish zarur. Hech bir davlat organi, mansabdor shaxs va inson qonunga bo'ysunish majburiyatidan ozod qilinishi mumkin emas.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Ta'lim olish huquqi O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining nechanchi moddasida ko'rsatilgan?
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni qachon va qaysi tashkilot tomonidan qabul qilingan, necha bobdan va moddadan iborat?
3. Har kimning bilim olishida «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning 4-moddasida nima deyilgan?
4. Qonunning umumiy qoidalar bandi necha moddani o'z ichiga oladi va ularda qaysi qoidalar keltirilgan?
5. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning asosiy maqsadi nimadan iborat va u qonunning qaysi moddasida ko'rsatilgan?
6. Kim pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega?

7. «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi qonun qachon tasdiqlangan?

8. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi qaysi bo'limlardan iborat?

9. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi qonun nimaning asosida ishlab chiqilgan va tayyorlangan?

10. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining maqsadi nima?

11. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining vazifalari necha punktdan iboratligini bilasizmi?

12. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi oldiga qanday vazifalar qo'yilgan, aytib bering?

3-mavzu. Bakalavr yo‘nalishi me‘yoriy xujjatlari

REJA:

1. Oliy ta‘lim tizimi

2. Bakalavriat ta‘lim yo‘nalishi

Oliy ta‘lim tizimi

“Oliy ta‘lim” atamasi zaminida iqtisod, fan, texnika va madaniyat sohasida faoliyat olib boruvchi, ish mobaynida ilm-fan, madaniyat, texnika yangiliklarini qo‘llagan va o‘z ustida ishlagan holda nazariy va amaliy muammolarni bartaraf etuvchi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash tushuniladi.

Oliy ta‘limning asosiy maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta‘lim mutaxassisi talablariga o‘zi tanlagan yo‘nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan respublikaning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o‘z hissasini qo‘shadigan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma‘naviyatga ega bo‘lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir.

Oliy ta‘lim tizimi quyidagicha tuzilgan:

- xususiy yoki davlat qaramog‘ida ekanligidan qat‘iy nazar ta‘limiy hamda kasbga tayyorlash dasturlarini davlat ta‘lim standarti asosida tatbiq etuvchi oliy ta‘lim muassasalari;
- oliy ta‘limni rivojlanishiga zarur bo‘lgan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boruvchi ilmiy-tadqiqot institutlari;
- davlat tomonidan ta‘limni boshqaruvchi idoralar, shuningdek, ularga qarashli bo‘lgan korxonalar, tashkilot va muassasalar.

Oliy ta‘lim ikki bosqichdan iborat: [bakalavriat](#) va [magistratura](#).

Bakalavriat — bu to‘rt yil davom etuvchi yo‘naltirilgan nazariy va amaliy bilim beruvchi oliy ta‘limning birinchi bosqichi hisoblanadi. Bakalavr dasturini o‘qitish nihoyasiga yetgach talaba davlat attestatsiyasining yakuniy xulosasiga muvofiq o‘qitilgan yo‘nalish asosida “bakalavr” darajasiga loyiq deb topiladi hamda davlat namunasida ko‘rsatilgan diplom beriladi.

Magistratura — bu ikki yil davom etadigan aniq yo‘nalish asosida nazariy hamda amaliy bilim beruvchi, bakalavrni bitirgachgina tanlov asosida ta‘lim olish davom ettirilishi mumkin bo‘lgan oliy ta‘lim bosqichi.

Davlat namunasidagi bakalavr va magistr diplomlari diplom egalariga mutaxassisliklari bo‘yicha kasbiy faoliyat bilan shug‘ullanish yoki o‘quv muassasasida kelgusida o‘qishni davom ettirish imkonini beradi.

Oliy ta‘lim muassasalari yuridik maqomga ega. Respublikamizda oliy ta‘lim muassasalarining quyidagi ko‘rinishlari bor:

- universitet — oliy ta‘lim dasturini bajarishda talabalarga egallayotgan sohasi bo‘yicha yoki keyinchalik o‘qishlarini davom ettirishlari uchun keng qamrovli bilim berishga e‘tibor qaratiladi;

- akademiya — oliy ta'lim dasturini bajarishda oliy ta'lim berish bilan bir qatorda keyinchalik o'qishlarini davom ettirishlari uchun aniq bir yo'nalishga tayyorlaydi;
- institut — barcha oliy ta'lim muassasalari kabi oliy ta'lim dasturini bajaradi, bilim berishda bir yo'nalishga qaratilgan bilim beriladi.

Oliy ta'lim olish uchun nodavlat muassasalarini tuzishga qonunchilik ruxsat beradi. Ushbu muassasaga davlat akkreditatsiyani attestatsiyadan tegishli tartibda o'tgachgina bersa u o'qitish huquqiga ega.

Oliy ta'lim muassasalarining Attestatsiyasi u davlatga tegishli yoki xususiyligidan qat'iy nazar, kadrlar tayyorlash sifatini nazorat qilish Boshqarmasi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi tasdiqlagan, Davlat test markazi tomonidan qabul qilingan pedagogik kadrlar va ta'lim muassasalarining attestatsiyadan o'tkazish Nizomi asosida oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilar jamoasi attestatsiyasidan o'tkaziladi. Attestatsiya natijalariga ko'ra istalgan oliy o'quv muassasasi davlat akkreditatsiyasidan mahrum etilishi mumkin.

Oliy ta'limning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- davlat ta'lim standartiga muvofiq zamonaviy dasturlar asosida o'qitishning sifatini ta'minlash;
- oliy malakali ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash;
- ilm-fan, madaniyat, iqtisodning zamonaviy yutuqlari, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy istiqbolini yutuqlarini hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish;
- oliy ta'limning insonparvarligini ta'minlash maqsadida yoshlar tarbiyasiga milliy istiqbol g'oyasi asosida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, Vatanga, oilaga, atrof-muhitga muhabbatni singdirish;
- o'qitishning interfaol usullarini, pedagogik innovatsion hamda axborot kompyuter texnologiyalarini, mustaqil ta'lim olish, masofaviy ta'lim tizimini amaliyotga joriy qilish;
- oliy ta'limda fan va ishlab chiqarish mexanizmlarining uyg'unligi mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash;
- ilmiy-pedagogik kadrlar va talim oluvchilarning ilmiy- ijodiy faoliyati, ilmiy tadqiqotlari yordamida fan, texnika, texnologiyalarni rivojlantirish, ta'lim jarayoni orqali mamlakat iqtisodining rivojlanishiga hissa qo'shish;
- davlat va nodavlat oliy o'quv muassasalarini rivojlantirish asosida ta'lim xizmatlari bozorida raqobatni yuzaga keltirish;
- oliy o'quv muassasalarini boshqarish va kengaytirishni takomillashtirish uchun jamoat boshqaruvining vasiylik va kuzatuvchi kengashlarni kiritish ;
- ta'lim va kadrlar tayyorlash sifatini tekshirish uchun marketing tadqiqotlarini olib borish, yo'nalishi bo'yicha belgilangan mehnat bilan ta'minlash monitoringini tuzish;
- oliy ta'lim sohasida ikki tomonlama foydali xalqaro aloqalarni rivojlantirish.

Bakalavriat ta'lim yo'nalishi

“Ta’lim to‘g‘risida” va “[Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida](#)”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarining bakalavriatiga talabalarni qabul qilish tartibi “[Oliy ta’lim muassasalarining bakalavriatiga talabalarni qabul qilish tartibi to‘g‘risida Nizom](#)” bilan, oliy ta’lim muassasalari talabalari o‘qishini ko‘chirish, qayta tiklash va o‘qishdan chetlashtirish tartibi “[Oliy ta’lim muassasalari talabalari o‘qishini ko‘chirish, qayta tiklash va o‘qishdan chetlashtirish tartibi to‘g‘risida Nizom](#)” bilan belgilanadi.

Bakalavriat – fundamental bilimlar beriladigan asosiy oliy ta’lim bo‘lib, to‘rt yil davom etuvchi oliy ta’limning yo‘nalishlaridan biri. Bakalavriyatda ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim jarayonining davom etish muddati bir yildan kam bo‘lmagan vaqtga uzayadi.

Ta’lim dasturining tarkibiy qismiga, bakalavr tayyorlashning kerakli darajasiga, o‘quv vazifalarning maksimal hajmiga, kadrlar tayyorlash sifat nazoratining protsedura va mexanizmlariga umumiy talablar, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 16 avgust 2001 yilda tasdiqlangan № 343-chi “Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlari. Asosiy nizomlar” qarori bilan belgilanadi.

Bakalavrning professional faoliyat sohasi va turi xarakteristikasi, kvalifikatsion talablar va o‘quv fanlari bo‘yicha talablar, ta’lim dasturining struktura va tarkibi, uni amalga oshirish mexanizmi va sifatini nazorat qilish aniq tayerlov yo‘nalishi bo‘yicha davlat ta’lim standartlari orqali belgilanadi.

Bakalavriyatning mos yo‘nalishlari uchun davlat ta’lim standartlari asosida, oliy ta’limni boshqarish bo‘yicha davlatning vakolatli organi tomonidan tasdiqlangan o‘quv reja va dasturlar, o‘quv fanlari ishlab chiqiladi.

Bakalavriyatda bir xil profilli (umumiy kasb xunar tayergarligi o‘xshash) o‘rta maxsus, kasb xunar ta’limiga ega bo‘lgan shaxslarga, oliy ta’limning shu yo‘nalishidagi o‘quv rejalariga bog‘liq (ketma-ketlikni ta’minlovchi) ta’lim dasturini to‘liq egallashning tezkor imkoniyatlari beriladi.

Bakalavr:

- yo‘nalish bo‘yicha lavozimga tayerlangan oliy ma’lumotga ega bo‘lgan shaxslar bilan almashtirilishi kerak bo‘lgan ishga;
- bakalavriyatning mos keluvchi yo‘nalishlar doirasida tanlagan mutaxassislik bo‘yicha magistraturada oliy ta’limni davom ettirishga;
- qo‘shimcha professional ta’limni kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida olishga tayyor.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Oliy ta’lim tizimi qanday tuzilgan?

2. Oliy ta'lim necha bosqichdan iborat?
3. Oliy ta'limning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
4. Bakalavriat ta'lim yo'nalishi deganda nimani tushunasiz?

4-mavzu. Oily ta'lim muassasalarining tuzilishi va mutaxassislik kafedrası

REJA:

1. Oily ta'lim muassasalarining tuzilishi

2. Kafedra va uning ish yuritishi

1. Oily ta'lim muassasalarining tuzilishi

Oily ta'lim muassasalarida boshqarishning oliy organi bo'lib Ilmiy kengash hisoblanadi. Ilmiy kengashga institutning yetakchi professor-o'qituvchilari, fakultet va bo'limlarning rahbarlari, yirik ishlab chiqarish korxonalarining vakillari a'zo etib saylanadi. Ilmiy kengashni institut rektori boshqaradi.

Universitet (institut) tarkibida fakultetlar bo'lishi mumkin. Universitet va institut nimasi bilan farqlanadi degan savol bo'lishi tabiiy. Institut odatda bilimlarning ma'lum bir sohasi doirasida kasbiy ta'lim dasturlarini amalga oshiradi va ilmiy tadqiqotlar olib boradi. Universitet esa bilim sohalari keng qamlovi bo'yicha ta'lim dasturlarini amalga oshiradi, fundamental va amaliy tadqiqotlar olib boradi, bilimlarning tegishli sohalari bo'yicha ilmiy va uslubiy markaz bo'ladi.

Rektor va prorektorlar (yoshlar bilan ishlar bo'yicha, O'quv ishlari bo'yicha, innovatsiya va ilmiy ishlar bo'yicha, moliya va iqtisod ishlari bo'yicha) oliy o'quv yurtining rahbariyati hisoblanadi. O'quv - uslubiy boshqarma, marketing bo'limi, ilmiy ishlar bo'limi, axborot-resurs markazi(kutubxona), kadrlar bo'limi, buxgalteriya va xo'jalik ishlari bo'limi oliy o'quv yurti rektoratining tarkibini tashkil etadi.

Oliy o'quv yurtida rektoratning bevosita rahbarligi ostida king ko'lamdagi ma'naviy-tarbiyaviy, ommaviy-madaniy va sport-sog'lomlashtirish ishlarini olib boruvchi jamoat tashkilotlari ham faoliyat yuritadi (kasaba uyushmasi, yoshlar ijtimoiy harakati, talabalar kengashi, Xotin-qizlar kengashi, Murabbiylar kengashi va hakazo).

Rektorat fakultetlar ishini muntazam boshqaradi, fakultetlarda professor-o'qituvchilar tarkibining O'quv, ilmiy, uslubiy va tarbiyaviy ishlarining qo'yilishi va tashkil etilishini nazorat qiladi.

Fakultet va guruhlarining yoshlar ijtimoiy harakati raislari va bulardan tashqari guruh sardorlari talabalar yig'ilishida saylanadi. Yoshlar tashkilotlari talabalar o'rtasida va o'quv guruhlarida siyosiy-tarbiyaviy, madaniy-ommaviy, sport sog'lomlashtirish ishlarini tasdiqlangan reja asosida olib boradi.

Kasaba uyushmasiga institut va fakultetning xodimlari hamda talabalar kasaba uyushmalari kiradi. Ular talabalarning yashashi va moddiy ta'minoti bilan

shug'ullanadilar (talabalar uyiga joylashish, moddiy yordam ko'rsatish, dam olish va davolanish uchun yo'llanmalarni taqsimlash).

Xotin-qizlar kengashida talabalar hayot, O'qish va turmushning barcha masalalari bo'yicha o'qituvchi va yoshlarning zarur maslahatlarini olishi mumkin.

Talabalar turli badiiy va ijodiy to'garaklarda qatnashishi, sport seksiyalarida shuo'ullanishi mumkin.

Talabalar uyida yashovchi talabalar uchun qabul qilingan ichki qoidalarga amal qilishlari talab qilinadi.

Fakultet va uning oliy o'quv yurtidagi o'rni. Fakultet bir yoki bir nechta ta'lim yo'nalishlari bo'yicha o'quv, tarbiyaviy hamda ilmiy-tadqiqot ishlariga rahbarlikni amalga oshiradigan oliy o'quv yurtining ma'muriy bo'lagi hisoblanadi.

Fakultet tegishli ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklar bo'yicha talaba, aspirant va doktorantlarni tayyorlash hamda kafedralarning ilmiy-tadqiqot ishlarini muvofiqlashtirish ishlari bilan shug'ullanadi. Fakultet mutaxassislar tayyorlashni ishlab chiqarishdan ajralgan holda va ajralmagan holda amalga oshiradi. O'quv ishlarini tashkil etish uchun, ayrim o'quv shakllari yoki bakalavriatning ayrim ta'lim yo'nalishlari bo'yicha fakultet tarkibida bo'limlar tashkil etilishi mumkin.

Fakultet, odatda, o'z tarkibiga kiritilgan bakalavriat ta'lim yo'nalishlariga (magistratura mutaxassisliklariga) taalluqli kafedra va laboratoriyalarni, shuningdek, oliy O'quv yurti tarkibidagi, lekin faoliyat mazmuni bo'yicha fakultet yo'nalishiga yaqinroq bo'lgan boshqa kafedralarni birlashtiradi. Fakultet, oliy O'quv yurti ilmiy kengashining qarori asosida rektorning buyruo'i bilan tashkil etiladi. Kunduzgi bo'lim fakulteti talabalar soni 150 dan orliq bo'lganda tashkil etiladi.

Fakultet ishiga rahbarlikni fakultet dekani amalga oshiradi. Fakultet dekani oliy O'quv yurti rektori tomonidan professor yoki tajribali dotsentlar safidan tayinlanadi.

Fakultet dekani: - fakultetda O'quv, ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy va ilmiy-uslubiy ishlarga bevosita rahbarlik qiladi;

- oliy O'quv yurti ilmiy kengashi qarorlarining bajarilishini kuzatadi va O'z qarorlarining (fakultet kengashi) bajarilishini nazorat qiladi;

- O'quv-tarbiyaviy jarayon, talabalarning malakaviy ishi va amaliyoti ustidan nazoratni amalga oshiradi;

- O'quv masho'ulotlari jadvalini tuzishga rahbarlik qiladi va uning bajarilishi ustidan nazorat O'tkazadi, talabalar davomati uchun mas'ui hisoblanadi;

- talabalarning mustaqil ishlashi, shuningdek, ularning bilimni reyting asosida baholash ustidan nazoratni amalga oshiradi; talabalarni kursdan kursga o'tkazish to'o'risidagi buyruq loyahasini tayyorlaydi, ularni davlat attestatsiyasiga va bitiruv malakaviy ishlarini himoya qilishga kiritadi;

- iqtidorli talabalarni izlash va ular bilan ishlash, ularni nomli stipendiyalar hamda fanlar bO'yicha O'tkaziladigan olimpiadalar tanlovida ishtirok etishga tayyorlash bilan boo'liq bO'lgan ladbirlarni tashkil etadi;

- amaldagi nizomga muvofiq fakultet talabaiariga stipendiya layinlash bO'yicha taqdimnoma beradi;

- aspirantlarni tayyorlash, profcssor-O'qituvchilar malakasini oshirish bO'yicha ishlarni muvofiqlashtiradi;

- fakultet tarkibiga kiruvchi kafedralarning fanlari bO'yicha darslik, O'quv va uslubiy qO'llanmalarni tayyorlashga umumiy lahbarlikni amalga oshiradi; «Yilning eng yaxshi fakulteti» unvoni uchun har yili O'lkaziladigan kO'rik-tanlovda fakultet ishtirokini tashkil etadi;

- fakultet kengashiga rahbarlik qiladi, kafedralararo yig'ilishlar, ilmiy va ilmiy-uslubiy konferensiyalarni tashkil etadi;

- oliy O'quv yurtining marketing xizmati bilan hamkorlikda korxon va muassasalarning fakultet chiqarayotgan malakali mutaxassislariga bO'lgan chtiyojini O'rganadi, shuningdek, pedagog-kadrlar, talabalar va ilmiy axborotlar bilan o'zaro almashish uchun boshqa ta'lim muassasalari bilan aloqalarni o'rnatadi;

- ta'lim xizmatlarini tashkil etish va amalga oshirishga javob beradi, byudjetdan tashqari mablao'larni topish va ulardan O'quv maqsadlarida foydalanish yO'llarini qidiradi;

- fakultet «Ma'naviyat» markazining ishiga rahbarlik qiladi, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni O'tkazadi, jumladan, talabalar uylarida;

- fakultetni tamomlaganlar bilan aloqa O'rnatadi, ularning amaliy ishlari sifatini tahlil qiladi;

- O'z vakolati doirasida, fakultetning barcha xodimlari, talabalari va boshqa O'quvchilari uchun majburiy bO'lgan farmoyish va kO'rsatmalarni chiqaradi.

Fakultet dekani har yili oliy O'quv yurtining ilmiy kengashida O'tgan O'quv yilida amalga oshirilgan O'quv-tarbiyaviy, ilmiy va ilmiy-uslubiy ishlar bO'yicha hisobot beradi va fakultet faoliyatining natijalari bO'yicha tO'la mas'uliyatni O'ziga oladi.

Talabalar soni 150 dan ortiq bO'lgan holatda, fakultet dekaniga yordam tariqasida dekan muovini, talabalar soni 300 dan ortiqni tashkil etganda esa 2 ta dekan muovini oliy O'quv yurtining rektori tomonidan tayinlanadi.

Fakultet faoliyatining asosiy masalalarini kO'rib chiqish uchun fakultet dekani raisligida fakultet kengashi tashkil etiladi. Fakultet kengashining asosiy vazifasi davlat ta'lim standartlari, O'quv rejalari va dasturlari, tO'limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashlirish hamda talabalar O'rtasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish asosida yuqori sifatli mutaxassislar tayyorlashni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'o'risida»gi va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» Qonunlarining bajarilishiga fakultet

jamoasining sa'y-harakatlarini birlashtirish hamda uning faoliyatini demokratlashtirish hisoblanadi.

2. Kafedra va uning ish yuritishi

Kafedra, oliy O'quv yurti (fakulitet) tuzilishidagi, bir yoki bir necha turdosh fanlar bo'yicha O'quv, uslubiy va ilmiy-uslubiy ishlarni amalga oshiruvchi, talabalar orasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni olib boruvchi, shuningdek, ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlovchi hamda ularning malakasini oshiruvchi, asosiy tarmoq hisoblanadi.

Kafedra fakultet dekaniga yoki bevosita rektorga bo'ysinadi.

Kafedrani, odatda, professor unvoniga yoki fan doktori ilmiy darajasiga ega bo'lgan, belgilangan tartibda bu vazifaga saylanuvchi, kafedra mudiri boshqaradi. Kafedra tarkibiga professorlar, dotsentlar, katta O'qituvchilar, assistentlar, katta va kichik ilmiy xodimlar, doktorant va aspirantlar, shuningdek, stajyorlar, injener-texnik va O'quv-yordamchi xodimlar kiradi.

Kafedra mudiri, oliy O'quv yurtining barcha tarmoqlarida kafedra faoliyatiga tegishli masalalar muhokama va hal etilishida ishtirok etadi; kafedra ish rejasi, professor-O'qituvchi va xodimlarining shaxsiy ish rejalarini va kafedra faoliyati doirasidagi boshqa hujjatlarni tasdiqlaydi; kafedra xodimlariga pedagogik yuklamalarni bo'ladi va xodimlarining xizmat vazifalarini belgilaydi hamda ularning O'z vaqtida va sifatli bajarilishini nazorat qiladi; kafedraga ishga olish, ishdan bo'shatish va xodimlarni yangi vazifalarga tayinlash, ularni ma'naviy va moddiy raobatlantirish, shuningdek, intizomiy choralar ko'rish to'rtida oliy O'quv yurti iqtisodiyatiga belgilangan tartibda takliflar kiritadi; oliy O'quv yurtining tegishli xizmat tarmoqlaridan O'quv-tarbiyaviy va ilmiy-ladqiqot jarayonini O'tkazish uchun zaruriy bo'lgan sharoitlarni ta'minlashni talab etadi.

Kafedraning ishi, O'quv, ilmiy-uslubiy, ma'naviy-ma'rifiy, ladqiqot va boshqa ish turlarini qamrab olgan, istiqbolli va joriy yillik) rejalarga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu rejalarda va kafedra faoliyatiga tegishli boshqa masalalarning bajarilishi, kafedra professor-O'qituvchilarining ishtirokidagi kafedra majlislarida, kafedra mudirining raisligida muhokama etiladi.

Kafedra zimmasiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

barcha O'quv shakllari bo'yicha oliy ta'limning davlat ta'lim standartlariga muvofiq tuzilgan O'quv rejalarda belgilangan ma'ruzalar, laboratoriya, amaliy va boshqa turdagi mashg'ulotlarni yuksak nazariy, ilmiy-uslubiy va kasbiy darajada O'tkazish; talabalarning malakaviy amaliyotiga, kurs loyihalariga (ishlariga), bitiruv malakaviy ishlariga, magistrlik dissertatsiyalariga, shuningdek, mustaqil ishlariga rahbarlik qilish; talabalar bilimining reyting nazoratini joriy etish;

talabalarning auditoriyadan tashqari ishlarini tashkil etish bO'yicha tadbirlar O'tkazish;

- rivojlangan demokratik davlatlar darajasidagi yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash;

- kafedra fanlari bO'yicha O'quv dasturlarini ishlab chiqish va belgilangan tartibda tasdiqlashga taqdim etish;

- darslik, O'quv, uslubiy va ko'rgazmali qO'llanmalarni tayyorlash; nodavlat ta'lim muassasalarining buyurtmalari bO'yicha za-ruriy O'quv-uslubiy adabiyotlarni tayyorlashda ishtirok etish;

- iqtidorli talabalar bilan ishlash, ularni olimpiada va tanlovlarda ishtirok etishga tayyorlash, talabalarning mustaqil tayyorlan-ish shakl va uslublarini takomillashtirish; auditoriya ishlarini opti-mizatsiyalashtirish hisobiga mustaqil tayyorlanish hajmini oshirish bO'yicha choralar ko'rish;

- tasdiqlangan rejaga muvofiq ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, tugallangan ilmiy-tadqiqot ishlarini muhokama etish va ularning natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish; ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash; tala-balarning ilmiy-tadqiqot ishlariga rahbarlik qilish;

- kafedra xodimlarining shaxsiy rejalaridagi O'quv, O'quv-uslubiy va tarbiyaviy ishlarini ko'rib chiqish; tajribali O'qituvchilarning ish tajribalarini O'rganish, umumlashtirish va tarqatish, yangi pedagogik texnologiyani joriy etish; axborot ba-zasini yaratish, O'quv masho'ulotlaririi O'tkazish jarayonida za-monaviy O'quv-texnika vositalaridan va yakka tartibda O'qitish, mustaqil ta'lim olish vositalaridan foydalanish; masofali ta'lim tizimini rivojlantirish; xorijiy O'quv yurtlarining ish tajribasini yo-ritib borish;

- raqobatbardosh va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash; kafedra a'zoiari yoki rektorat topshirio'iga binoan boshqa tadqiqotchilar tomonidan himoyaga taqdim etilgan dissertatsiya-larni ko'rib chiqish; ta'lim hujjatlarining ekvivalentligini belgilash bO'yicha ekspert guruhlarini tarkibida ishtirok etish;

- byudjetdan tashqari mablaolarni jalb etish, shuningdek, ilmiy-texnikaviy yordam ko'rsatish maqsadida sanoat, qishloq xo'jalik korxonalari, kooperativlar, dehqon, fermer va boshqa xo'jaliklar bilan aloqa o'rnatish;

- oliy O'quv yurtini bitirganlar va mazkur kafedrada aspiranturani O'tganlar bilan muntazam aloqalarni tashkil etish;

- kafedra yo'nalishi bO'yicha mutaxassislar malakasini oshirish bO'yicha tadbirlar O'tkazish; ta'lim xizmati ko'rsatish lizimini keng rivojlantirish;

- xorijiy hamkorlar, ilmiy va ta'lim muassasalari bilan xalqaro aloqalarni rivojlantirish.

Kafedra, kamida beshta O'qituvchi mavjud bo'lganda ularning biri, odatda, professor ilmiy unvoni yoki fan doktori ilmiy darajasiga va kamida ikkitasi fan nomzodi ilmiy darajasi yoki dot-sent ilmiy unvoniga ega bo'lganda tashkil etiladi. Kafedra, O'quv-tarbiyaviy va ilmiy jarayonni ta'minlovchi, O'quv va ilmiy laboratoriyalarga, kabinetlarga, markazlarga va boshqa tarmoqlarga ega bo'lishi mumkin.

Mutaxassis chiqaruvchi kafedra, zaruriy hollarda, korxonaga yoki tashkilot hududida joylashtirilgan filialga ega bo'lishi va ularning moddiy-texnika bazasidan foydalanishi mumkin.

Kafedra, oliy O'quv yurti ilmiy kengashining qarori asosida ictorning buyruqi bilan tashkil etiladi va tugatiladi. Kafedraning iuzilishi va uning shtatlari oliy O'quv yurtining rektori tomonidan lasdiqlanadi.

Oliy O'quv yurti kafedralarining professor-O'qituvchilar inrkibi va ilmiy xodimlari lavozimlariga saylash "Oliy O'quv yurtlari pedagogik xodimlarini ishga qabul qilish tartibi to'rtinchi"gi Nizomga muvofiq belgilangan tartibda tanlov bo'yicha amalga oshiriladi, barcha O'quv shakllari bo'yicha oliy ta'limning davlat ta'lim standartlariga muvofiq tuzilgan O'quv rejalarda belgilangan ma'ruzalar, laboratoriya, amaliy va boshqa turdagi mashqiyotlarni yuksak nazariy, ilmiy-uslubiy va kasbiy darajada O'tkazish; talabalarning malakaviy amaliyotiga, kurs loyibalariga (ishlariga), bitiruv malakaviy ishlariga, magistrlik dissertatsiyalariga, shuningdek, mustaqil ishlariga rahbarlik qilish; talabalar bilimining reyting nazoratini joriy etish; talabalarning auditoriyadan tashqari ishlarini tashkil etish bo'yicha tadbirlar O'tkazish;

- rivojlangan demokratik davlatlar darajasidagi yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash;

- kafedra fanlari bo'yicha O'quv dasturlarini ishlab chiqish va belgilangan tartibda tasdiqlashga taqdim etish;

- darslik, O'quv, uslubiy va ko'rgazmali qo'llanmalarni tayyorlash; nodavlat ta'lim muassasalarining buyurtmalari bo'yicha zaruriy O'quv-uslubiy adabiyotlarni tayyorlashda ishtirok etish;

- iqtidorli talabalar bilan ishlash, ularni olimpiada va tanlovlarda ishtirok etishga tayyorlash, talabalarning mustaqil tayyorlanish shakli va uslublarini takomillashtirish; auditoriya ishlarini optimizatsiyalashtirish hisobiga mustaqil tayyorlanish hajmini oshirish bo'yicha choralar ko'rish;

- tasdiqlangan rejaga muvofiq ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, tugallangan ilmiy-tadqiqot ishlarini muhokama etish va ularning natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish; ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash; talabalarining ilmiy-tadqiqot ishlariga rahbarlik qilish;

- kafedra xodimlarining shaxsiy rejalardagi O'quv, O'quv-uslubiy va tarbiyaviy ishlarini ko'rib chiqish; tajribali O'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish va tarqatish, yangi pedagogik texnologiyani joriy etish; axborot bazasini yaratish, O'quv mashqiyotlarini O'tkazish jarayonida zamonaviy O'quv-texnika vositalaridan va yakka tartibda O'qitish, mustaqil ta'lim olish vositalaridan foydalanish; masofali ta'lim tizimini rivojlantirish; xorijiy O'quv yurtlarining ish tajribasini yoritib borish;

- raqobatbardosh va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash; kafedra a'zolari yoki rektorat topshiriqiga binoan boshqa tadqiqotchilar tomonidan himoyaga taqdim etilgan dissertatsiyalarni ko'rib chiqish; ta'lim hujjatlarining

ekvivalentligini belgilash bo'yicha ekspert guruhlari tarkibida ishtirok etish;

- byudjetdan tashqari mablaolarni jalb etish, shuningdek, ilmiy-texnikaviy yordam ko'rsatish maqsadida sanoat, qishloq xo'jalik korxonalari, kooperativlar, dehqon, fermer va boshqa xo'jaliklar bilan aloqa o'rnatish;

- oliy O'quv yurtini bitirganlar va mazkur kafedrada aspiranturani o'tganlar bilan muntazam aloqalarni tashkil etish;

- kafedra yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar malakasini oshirish bo'yicha tadbirlar o'tkazish; ta'lim xizmati ko'rsatish lizimini keng rivojlantirish;

- xorijiy hamkorlar, ilmiy va ta'lim muassasalari bilan xalqaro aloqalarni rivojlantirish.

Kafedra, kamida besh O'qituvchi mavjud bo'lganda ularning biri, odatda, professor ilmiy unvoni yoki fan doktori ilmiy darajasiga va kamida ikkitasi fan nomzodi ilmiy darajasi yoki dotsent ilmiy unvoniga ega bo'lganda tashkil etiladi. Kafedra, O'quv-larbiyaviy va ilmiy jarayonni ta'minlovchi, O'quv va ilmiy laboratoriyalarga, kabinetlarga, markazlarga va boshqa tarmoqlarga ega bo'lishi mumkin.

Mutaxassis chiqaruvchi kafedra, zaruriy hollarda, korxonalar yoki tashkilot hududida joylashtirilgan filialga ega bo'lishi va ularning moddiy-texnika bazasidan foydalanishi mumkin.

Kafedra, oliy O'quv yurti ilmiy kengashining qarori asosida ictorning buyruqi bilan tashkil etiladi va tugatiladi. Kafedraning iuzilishi va uning shtatlari oliy O'quv yurtining rektori tomonidan lasdiqlanadi.

Oliy O'quv yurti kafedralarining professor-O'qituvchilar inrkibi va ilmiy xodimlari lavozimlariga saylash "Oliy O'quv yurti-liiri pedagogik xodimlarini ishga qabul qilish tartibi to'olisida"gi Nizomga muvofiq belgilangan tartibda tanlov bo'yicha amalga oshiriladi,

Mutaxassis chiqaruvchi kafedra boshqa kafedralardan farqli ravishda O'quv, malakaviy ishlab chiqarish va bitiruv ishi oldi amaliyotlariga, shuningdek talabalarning bitiruv ishiga rahbarlik qiladi va ularni Davlat attestatsiya komissiyasi oldida himoyasini tashkil etadi.

Mutaxassis chiqaruvchi kafedra yo'nalishning amaldagi O'quv rejalari asosida bakalavr va magistrlar tayyorlaydi. Masalan, QarMII da 5430100 – Қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш yo'nalishi bo'yicha O'qishni bitirgan bakalavr " Қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш " magistratura mutaxassisliklari bo'yicha O'qishni davom ettirishi mumkin.

Kafedra oliy O'quv yurtining asosiy O'quv-ilmiy bo'lagi bo'lib, ular ijtimoiy-iqtisodiy, umumkasbiy, va mutaxassis chiqaruvchi bo'lishi mumkin.

NAZORAT SAVOLLARI:

5. Oily ta'lim muassasalarining tuzilishini ayting?

6. Fakultet deganda nimani tushunasiz?

7. Kafedra deganda nimani tushunasiz?

5-mavzu. O'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish

REJA:

1. Talabalar o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarining tashkil etilishi

2. Iqtidorli talabalar bilan ishlash

3. Talabalarning mustaqil ishlashi

1. Talabalar o'quv va ilmiy-tadqiqot ishlarining tashkil etilishi

Oliy o'quv yurtida o'qish belgilangan tartibda tasdiqlangan o'quv rejasi va dasturlariga mos ravishda olib boriladi. Oliy o'quv yurtida quyidagi asosiy o'quv masho'ulotlari turlari ko'zda tutilgan: ma'ruzalar; laboratoriya ishlari, amaliy masho'ulotlar va seminarlar; ishlab chiqarish amaliyoti; kurs ishi va loyihasi, bitiruv malakaviy ishi yoki yakuniy davlat attestatsiyasi; maslahatlar; test va yozma ish ko'rishidagi nazoratlar, talabalarning mustaqil masho'ulotlari.

Talabaning o'qishini to'g'ri tashkil etishning asosiy vositasi bo'lib puxta o'ylangan va uslubiy asosiangan haftalik dars jadvali hisoblanadi. Dars jadvali dekanat tomonidan tuziladi. Dars jadvalini tuzishda quyidagi holatlarni:

- darslarning o'quv rejalariga mos kelishi;
- hafta davomida talabaning o'qishi bir tekis taqsimlanganligi;
- fanlarning turi va o'zlashtirish qiyinligiga qarab o'rin almashib turishi;
- ma'ruzalarning avval bo'lishi, amaliy masho'ulot va laboratoriya ishlarining undan keyin kelishi;
- O'quv masho'ulotlarining boshlanishi doimo kunning bir vaqtiga to'g'ri kelishi kerakligi va boshqalarni hisobga olish zarur.

Har bir amaliy masho'ulot, seminar va laboratoriya ishlaridan so'ng talabalar joriy ballarini oladilar. Ma'ruza mazmuni bo'yicha esa semestr mobaynida belgilangan vaqtda oraliq baholash o'tkaziladi. O'quv rejasiga ko'ra semestr oxirida barcha fanlardan yakuniy baholash o'tkaziladi.

Talaba darsdan so'ng mustaqil o'qishga alohida e'tibor berishi zarur. Fanni muvaffaqiyatli o'zlashtirib olishning garovi bo'lib talabaning har kuni mustaqil ravishda kundalik o'qilgan materialni qaytarib chiqishi, uy ishi va tekshiruv topshiriqlarini bajarishi hisoblanadi.

Iqtidorli talabalar rejadagi O'quv materialini o'zlashtirish bilan kifoyalanib qolmasdan, rejadan tashqari ilmiy-tadqiqot ishlari bilan ham shug'ullanish uchun vaqt ajratadilar. Ilmiy ishlarga professor-O'qituvchilar rahbarlik qiladilar.

2. Iqtidorli talabalar bilan ishlash.

Iqtidorli yoshlar-O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotini hamda uning jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashini ta'minlovchi muhim omil va millat ziynati hisoblanadi. Ular maqsadga intilish,

qat'iylik va mehnatsevarlik kabi fazilatlari hamda ijodiy faoliyat bilan shuo'ullanish istagi bilan ajralib turadilar.

Universitetda «Iqtidorli talabalar bilan ishlash bO'limi» tashkil etilgan va bu bO'lim O'z faoliyatini oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi tasdiqlagan nizom va ish rejasi asosida olib boradi.

Iqtidorli talabalar bilan ishlashga, ular bilan ilm-fan taraqqi-yotining ustuvor yo'nalishlari bO'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borishga eng malakali professor-O'qituvchilar jalb etiladi.

Iqtidorli talabalar bilan kengaytirilgan O'quv rejasi va yakka lartibda maqsadli yoki chuqurlashtirilgan dastur bO'yicha O'qish tashkil etiladi,

Kengaytirilgan O'quv rejasi qO'shimcha malakaga ega bO'lish huquqini beradi. Bunday qO'shimcha malaka tanlangan yo'nalish bO'yicha: chet tilidan tarjimon; EHM dasturchisi; kasb-hunar kolleji O'qituvchisi, maxsus noyob uskuna va jihozda ishlay olish va hokazo bO'lishi mumkin.

Iqtidorli talabalar uchun muntazam ravishda fan olimpiadalari, ilmiy anjumanlar O'tkaziladi. «Beruniy» akademiyasi, ularning ilmiy maqolalarini chop etish uchun maxsus nashrlar tashkil etilgan, masalan, ToshDTUning «Texnika yulduzlari» jur-nali shular jumlasidandir.

Ilmiy ishlari bO'yicha yuqori natijalarga erishgan iqtidorli talabalar moddiy va ma'naviy rao'batlantiriladi.

Talabalarning OO'Yu kafedralarida bajarilayotgan ilmiy-tadqiqot ishiarida ishtirok etishi, fan olimpiadalari va talabalarning ilmiy anjumanlarida qatnashishi, ularning bilimlarni chuqur va puxta O'zlashtirishi uchun yordam beradi.

3. Talabalarning mustaqil ishlashi

Maruza matnlari bilan ishlash. Universitetmng juda katta \a boy kutubxonasi bO'lishiga qaramasdan barcha talabalarni kerakli adabiyotlar bilan, ayniqsa maxsus mutaxassislik fanlari hO'yicha to'liq ta'minlay olmaydi. Buning sabablari ko'p. Davlat laTim standartlarining yangi avlodi joriy etilishi, fan va texnikan-ing taraqqiyot darajasiga boo'liq holda yangi O'quv rejasining O'zgarib borishi va yangidan tuzilishi, yangi yo'nalish va mutaxas-sisliklar ochilishi va h.k.. Kutubxonada va kafedralarda deyarli lianima fanlar bO'yicha O'zbek va rus tillarida O'qituvchilar to-inonidan yozilgan ma'ruza matnlari va ularning elektron versiya-lari mavjud. Biroq talabalar ma'ruzani bevosita auditoriyada eshit-ish va yozib olishga alohida e'tibor berishlari kerak.

Faqat ma'ruza eshitish bilan mustahkam bilim hosil hO'lmaydi, buning uchun O'tilgan material mazmunini qisqacha yozib olish, keyinchalik uyda mustaqil ravishda konspekt (bor hO'lsa kitoblar ham) bO'yicha qaytarish zarurligini yoddan ihiqarmaslik kerak.

Ma'ruza bO'yicha konspekt tuzish quyidagicha bO'ladi: ta-hiha eshitganini sO'zma-sO'z emas, balki uning qisqacha mazmunini. asosiy ma'nosini O'z sO'zlari bilan yozadi. Ma'ruza ma'nosini iushunish va bir vaqtning O'zida ma'ruzachining asosiy fikrini i)'zining sO'zlari bilan yozishga ulgurish oson ish emas, ayniqsa hiiinchi kurs talabasi uchun. Shunga qaramasdan har bir talaba iu hun ma'ruza konspekti tuzishni O'rganib olishi foydalidir.

Bu masalada ba'zi qulay usullar va maslahatlarni keltirib O'tamiz:

1. Ilar bir fandan konspektni alohida daftarga yozish kerak; konspektni turli qoo'oz bO'laklari va daftarlarga yozsangiz, zarur hO'lgan vaqtda topa olmasligingiz aniq gap.

2. Tez va aniq yozishni O'rganing, faqat shundagina yaxshi kmispekt tuzish mumkin; har daqiqada 120 ta harf yozishga O'rgansangiz, ma'ruzani konspekt qilishga tO'liq ulgurasiz.

3. KO'p va tez-tez qaytariladigan sO'zlar yoki iboralarni shartli belgi va belgilanishlardan foydalanib qisqartirib yozing Ma salan: uchburchak - A, qishloq xO'jaligi - q/x, qishloq xO'jalik mashinalari - qxm, barobar - = , cheksiz - oo, avtomobillar - avt., traktorlar - tr., va hokazo - h.k., birinchi, ikkinchi va h.k. - 1-, 2-, h.k., mashinasozlik - mash-k, tezlik - V, vaqt - t va boshqalar. Bunda fan va texnikada qabul qilingan shartli belgilashlarni, shuningdek talabalar O'ylab topgan O'z shartli beigilashlari va sO'z qisqartirishlarni ishlatishlari mumkin.

4. MaVuza konspekti tuzayotganda odamning quloo'i, kO'zi, qO'li va miyasi barobar ishlaydi. Eshitilgan materialni yozish uchun qayta ishlashda miya faol qatnashadi. Shuning uchun ma'mzani diqqat bilan eshitish zarur. Talabaning ma'ruza vaqtida beparvolik qilishi, ma'ruzachi sO'zlarini tushunmasdan shunchaki beixtiyor yozishiga olib keladi. Bunday konspektidan hech qanday naf yo'q.

5. Konspektni qoldirmasdan yozishga harakat qiling. Agar ma"ruzaning qandaydir joylarini tushunmasdan yozmay qolsangiz, ma'ruza tugagach O'qituvchiga savol bering, tushunib oling va qoldirib kctilgan joylarni O'z vaqtida tO'ldirib boring.

6. Uzrsiz sabablarga kO'ra ma'ruza va boshqa masho'ulotlarni qoldirmang. Agar siz qandaydir sababga kO'ra ma'ruzani O'tkazib yuborgan bO'lsangiz, uni O'rtoo'ingizdan kO'chirib oling va albatta shu mavzuni kitoblardan olib tO'ldiring.

7. Konspektni toza tuting, tartib bilan yozing, chizmalar, jadvallarni diqqat bilan bajarilishiga e'tibor bering.

Ma'ruzalar dars jadvali bO'yicha masho'ulotlarga ajratilgan vaqtning deyarli yarmini egallaydi. Ma'ruzachi fanga tegishli asosiy nazariy va amaliy materialni bayon qiladi. U kO'p sonli va turli tiJlardagi darslik, O'quv qO'llanma va monografiyalardan, davriy nashrlar va internet materiallaridan cng asosiylarini

tanlab oladi, mantiqiy fikrlashni O'zlashtirishga yordamlashadi, eng zarur joylarini ta'kidlab O'tadi, asosiy va ikkinchi darajalilarni joy-joyiga qO'yadi. Ma'ruzachi yangi materiallar ichidan eng asosiys-ini ma'lum qiladi, yangi fikr, nuqtai nazarlar rivojlanishidagi o'oyani, yO'nalishni aniqlaydi.

Ma'ruza - bu ijodiy jarayon bo*lib, unda bir vaqtning O'zida ma'ruzachi ham, talabalar ham ishtirok etadilar. Agar tinglovchilar ma'ruzaning ahamiyatini, vazifalarini tushunsalar, agar ular navbatdagi mavzuni idrok etishga tayyor bo'lsalar, agar ular O'ylamay konspekt yozmasdan, ma'ruzachi bilan birga ishlasalar, u liolda ma'ruza uchun ajratilgan vaqtdan tO'liq foydalaniladi. Avvalgi ma'ruzalarda qatnashgan, ularning mazmunini tushunib olgan tnlabani maVuza eshitishga tayyor tinglovchi deb hisoblash mumkin.

Talabaning mustaqil ishlashi. Yana bir marta eslatib o^tamiz, fanni chuqur O'rganish uchun ma'ruza matni yetarli emas. Yaxshi O'zlashtirish uchun darslik bilan ham muntazam ishlash lozim. Ma'ruza matni (konspekt ham) faqat darslikni tO'ldiradi va lanni O'rganishda asosiy yO'nalishni kO'rsatadi.

Siz, oliy O'quv yurtini tugatib, mutaxassis sifatida fan va lexnika masalalarini mustaqil yechasiz. Mutaxassis ishi ayrim ma-salalarni ijodiy yechish qobiliyati bo'lishini, muhandis sifatida likrlashni bilishni talab qiladi. BO'lajak mutaxassisning bunday sifatleri talabalik yillarida shakllanishi kcrak.

Aynan shu masalada, ya'ni talabada muhandislik va ijodiy likrlash qobiliyati paydo bo'lishida, mustaqil ish yetakchi O'rinni egallaydi. Shuning uchun hain mustaqil ishlashni tO'o'ri tashkil etish nafaqat talabaning O'zlashtirishini ta'minlaydi, balki uning kelajagi uchun ham ahamiyat kasb etadi.

Talabalarning har haftalik O'qishdagi bandligi 54 soatni tashkil etishi belgilangan, shundan 32 soat auditoriya masho'ulotlari, 22 soat mustaqil O'z ustida ishlashi kO'zda tutiladi.

YO'nalishning davlat ta'lim slandartlari va namunaviy O'quv icjasiga binoan butun O'qish davri mobaynidagi 7884 soat O'quv inasho'ulotlardan auditoriya mashg^ulotlariga 4380 soat, talabaning innstaqil ishlashiga 3504 soati ajratilgan. Shu bilan birga har bir lun uchun talabaning O'zining mustaqil ish soatlari kO'zda tutilgan. Masalan, oliy matematika uchun - 228 soat, fizika uchun - 152 soat, chizma geometriya va muhandislik grafikasi uchun - 108 soat, chet tili uchun - 114 soat, avtomobil va traktor tuzilishi uchun - 288 soat, transport tizimlarini loyihaiash uchun - 334 soat va h.k.

Talabalarga mustaqil ishni tO'o'ri tashkil etish uchun quyi-dagi ba'zi uslubiy maslahatlar tavsiya etiiadi:

1. O'tilgan ma'ruza material ustida ishlash va uy vazifalarni bajarish tartibini belgilab oling. Haftalik vaqt byudjetini bajariladi-gan ishning hajmiga qarab, fanlar O'rtasida tO'o'ri taqsimlang. Belgilangan mustaqil ish tartibiga qat'iy amal qiling.

2. Uy vazifasi - O'qish, masalalar yechish, hisoblash-grafika ishlarini bajarish, chizmachilik, loyihalar ustida ishlash va hoka-zolarni O'zingiz mustaqil bajarishga harakat qiling. Tushunmagan joylaringizni O'qituvchidan yoki guruhdagi O'rtoqlaringizdan so'rang.

3. Unutmang, muntazam ravishda mustaqil ishlaganda miyaning fikrlash faoliyati rivojlanadi, asta-sekin O'zlashtirish oshadi va talabaning dunyoqarashi kengayadi. Birinchi kursdagi O'rtacha talaba mustaqil ishlashni to'oli tashkil etishi natijasida bir yildan so'ng O'qishda alochi bo'la olishini bilib oling.

4. Yaxshi bilim olishda eng oson yo'lni qidirmang. Siz O'qishdagi do'stlaringiz bilan darslar bo'yicha fikr almashishingiz mumkin, ammo ulardan tayyor yechimlarni ko'chirib olmang. Ilalol mehnat qilishga va to'liq bilim olishga odatlaning.

5. Har bir mavzu ustida ishlaganda faqat ma'ruza matni bilan chegaralanmang, asosiy va qo'shimcha adabiyotlardan keng foydalaning. Chizmachilik vazifasini, fizika, kimyo va boshqa fanlardan laboratoriya ishlarini bajarayotganda kafedra tavsiya etgan namunalardan foydalaning.

Ijtimoiy fanlarni O'rganish bo'yicha mustaqil ishlaganda Prezident asarlari, Oliy Majlis va hukumat hujjatlarini konspekt qilishga alohida O'tibor berish kerak.

Talabalarning mustaqil ishiga ularning universitet va fakultetdagi jamoatchilik tashkilotlaridagi mustaqii ishini kiritib bo'lmaydi. Bunday ishlarga Kamolot yoshlar tashkiloti, kasaba uyushmasi, talabalarning turli to'garak va seksiyalardagi ishlari kiradi. Talabalarning bu tashkilotlarda jamoatchilik asosida ishlashi ularning dunyoqarashini kengaytiradi va omma bilan ishlash ko'nikmalarini beradi.

NAZORAT SAVOLLARI:

8. Talabalar o'quv ishlari qanday tashkil etiladi?
9. Talabalar ilmiy-tadqiqot ishlari qanday tashkil etiladi?
10. Iqtidorli talabalar bilan qanday ishlanadi?
11. Talabalarning mustaqil ishlari haqida nimalarni bilasiz?

6-mavzu. Traktor va avtomobillar, qishloq xo'jalik mashinalari.

REJA:

1. Traktorlarning tasnifi va turkumi
2. Avtomobillarning tasnifi va belgilanishi
3. Qishloq xo'jalik mashinalari.

Traktorlarning tasnifi va turkumi

Traktorning tasniflanishi.

Traktorlar quyidagi asosiy belgilar bo'yicha tasniflanadi:

I. Qo'llanish sohasi bo'yicha - qishloq xo'jaligi, sanoat, o'rmon sanoati, o'rmon xo'jaligi.

2. Vazifasi va ixtisoslashishi bo'yicha quyidagi turlar:

Qishloq xo'jalik traktorlari.

Umumiy vazifadagi - qishloq xo'jalik ishlab chiqarishidagi energiya sig'imli ishlar (yer haydash, shudgorlash, chopiq qilish, ekish va boshqalar, chopiq qilinadigan ekinlarga ishlov berish va ularni yig'ib-terishdan tashqari);

Universal - umumiy vazifadagi ishlar, shuningdek chopiq qilinadigan ekinlarni yetishtirish va yig'ish bo'yicha ishlar;

Universal-chopiq - chopiq qilinadigan ekinlarni ekish, parvarish qilish va yig'ib-terib olish, tuproqni birlamchi ishlovida cheklangan foydalanish;

Ekin turlari va ishlab chiqarish sharoitlari bo'yicha *ixtisoslashgan* - paxtachilik, uzumchilik, lavlagi-, sholi-, choy-, tamaki-, urug'chilik, bog'dorchilik, sabzavotchilik, issiqxona uchun, chorvachilik. tog', kichik gabarit o'lchamli, va motobloklar.

Sanoat traktorlari.

Umumiy vazifadagi - yer qazish ishlari (buldozer va yumshatkich bilan agregatda).

Botqoqlikda yuruvchi - ko'tarish qobiliyati past yerlardagi yer qazish va melioratsiya ishlari. Ish turlari va ishlab chiqarish sharoitlari bo'yicha ixtisoslashgan:

Yuklagichlar - yuklash, yer qazish va yer qazish-transport ishlari;

Quvur yotqizgichlar - magistral quvur o'tkazgichlarni yotqizish va yotqizish bo'yicha ishlarni mexanizatsiyalash;

Yer osti - tog' qazishlarning tor sharoitlaridagi ishlar;

Suvli joy va suv osti - portlar, daryo akvatoriysida 6-7 m chuqurlikdagi yer qazish ishlari, bir necha o'n metr chuqurlikda dengiz va okean tubida kontinental shelfdan foydali qazilmalarni qazib chiqarish;

Kichik gabarit o'lchamli - tor sharoitlarda kichik hajmdagi yer qazish-tozalash ishlari.

O'rmon sanoati va o'rmon xo'jaligi traktorlari.

Sudrovchi - yog'ochni yarim ortilgan holatda tayyorlash, yig'ish va tashish;

Botqoqlikda yuruvchi - ko'tarish qobiliyati past yerlarda yog'och tayyorlash;

Suzuvchi - daryo akvatoriyasida yog'och oqizish va qirg'oq zonasidagi ishlar.

Umumiy vazifadagi - O'rmon tiklash ishlari, parvarish va kesilgan yog'ochni sudrab tortish;

3. Yurish tizimining turi bo'yicha - o'ildirakli va zanjirli.

G'ildirakli traktorlar o'ildiraklarning umumiy soni, yetakchi o'ildiraklar soni va ularning o'lchamini aks ettiruvchi «g'ildirak formulasi» bo'yicha bo'linadilar.

Shunday qilib, «an'anaviy» boshqariladigan oldingi o'ildiraklari kichkina diametrli va yetakchi orqa o'ildiraklari katta diametrli tO'rt o'ildirakli traktor 4x2 formulasiga ega bo'ladi. Agar xuddi shu ma'lumotlarda va oldingi o'ildiraklar yetakchi, ammo kichik diametrli bo'lsa, traktorning o'ildirak formulasi 4x4a bo'ladi. Bundan ko'rinadiki, hamma o'ildiraklar yetakchi, «a» harfi esa oldingi yetakchi o'ildiraklar diametri kichikligini ko'rsatadi. Hamma tO'rttala o'ildiragi yetaklovchi va bir xil diametrli traktor 4x4b formulasiga ega bo'ladi, bu yerda «b» harfi oldingi va orqa o'ildiraklar diametri tengligini ko'rsatadi. Yetaklovchi o'ildiraklar soni katta bo'lgan traktorlar, ayniqsa O'rmon sanoati va O'rmon xo'jaligi traktorlari orasida, uchrab turadi (6x6, 8x8).

Bundan tashqari traktorlar yarim O'rmalovchi va o'ildirakli O'rmalovchi bo'ladi. Birinchi holda ikkita harakatlantiruvchi (o'ildirakli oldingi boshqariluvchi va O'rmalovchi orqa yetaklovchi), ikkinchi holda esa -harakatlantiruvchilardan faqat bittasidan ish sharoitiga bo'liq holda foydalaniladi.

4. Kompanovka (joylashish) turi bo'yicha traktorlar an'anaviy (mumtoz) va no'anaviy joylashishga bo'linadi.

5. Nominal tortish kuchi bo'yicha qishloq xo'jalik va O'rmon xo'jaligi traktorlarini O'nta tortish sinfiga, sanoat traktorlarini esa - sakkizta tortish sinfiga bo'ladilar (2- va 3-jadvallar).

Qishloq xo'jalik va O'rmon xo'jaligi traktorlarining nominal tortish kuchi etib, ular O'rtacha zamindagi va yerning normal (8 dan 18 % gacha) namligida, ekinni yio'ishtirib olingan dalada, tortish foydali ish koeffitsienti (f.i.k.) qiymati maksimal bo'lgan zonada, texnikaviy tavsifda ko'zda tutilgan ekspluatatsiya massasida (o'ildirakli traktorlar uchun ballast yuk bilan), shataksirashning 4K2 va 3K2 traktorlari uchun 18 %; 4K4 uchun 16 %; O'rmalovchi traktorlar uchun 5 % chegaraviy qiymatlarida erishadigan kuchi qabul qilingan.

2-jadval. Qishloq xo'jalik va O'rmon xo'jaligi traktorlarining tortish sinflari

Tortish sinfi	Nominal tortish kuchi, kN
0,2	1,8 dan 5,4 gacha
0,6	5,4 dan 8,1 gacha
0,9	8,1 dan 12,6 gacha
1,4	12,6 dan 18 gacha
2	18 dan 27 gacha
3	27 dan 36 gacha
4	36 dan 45 gacha
5	45 dan 54 gacha
6	54 dan 72 gacha
8	72 dan 108 gacha

3- jadval. Sanoat traktorlarining tortish sinflari

Tortish sinfi	Konstruksion massasi, t
2	4 dan 6 gacha
6	6 dan 10 gacha
10	10 dan 15 gacha
15	15 dan 25 gacha
25	25 dan 35 gacha
35	35 dan 50 gacha
50	50 dan 70 gacha
75	70 dan 90 gacha

Sanoat traktorlarining nominal tortish kuchi etib, u quruq zich tuproqda amalga oshira oladigan eng katta tortish kuchi hisoblanadi. Bu kattalik traktorning konstruksion massasi bilan O'zaro bog'liq bo'lgani sababli, sanoat traktorlarining tortish sinfini ba'zan uning diapazoni bo'yicha aniqlaydilar.

Qishloq xo'jalik traktorlarini harakatchan energiya vositasi sifatida qo'llanishining kengayib borish istiqbolini ikki parametr - tortish kuchi va motor quvvati bo'yicha tasniflash yaxshiroq ifodalab beradi.

Traktorning asosiy mexanizmlari va fizimlari

Traktor belgilangan vazifalarni bajaruvchi mexanizm va tizimlarning majmuasidan iborat bo'lib, ularni quyidagi asosiy guruhlariga bo'lish qabul qilingan: motor, transmissiya, yurish tizimi, traktorning tagi, traktor harakatini boshqarish mexanizmlari, kabina, elektr jihozlari tizimi, ishchi va yordamchi jihozlar, traktorning osma gidravlik tizimi.

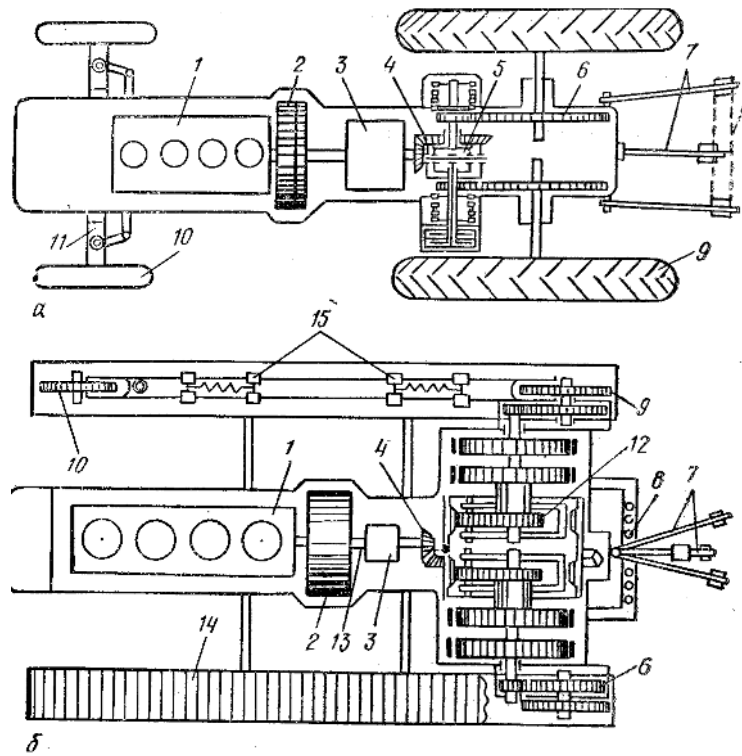
Motor traktor harakatlanuvchi energiya vositasi vazifasini bajarishi uchun energiya manbai hisoblanadi. Traktorga o'rnatilgan motor, uning ishiga xizmat qiluvchi qurilmalar bilan birga kuch qurilmasini tashkil etadi.

Zamonaviy traktorlarda dizellar eng ko'p tarqalgan. Benzin motorlarining kichik mexanizatsiya vositalari va traktorlarning eski modelarida quvvatli dizellarni ishga tushiruvchi motor sifatida foydalanadilar.

Transmissiya buruvchi momentni motordan yetaklovchi o'ildiraklarga va tobe quvvat olish vellariga (QOV) uzatish, uning yo'nalishini o'zgarishi, yetaklovchi o'ildiraklarning aylanish chastotasini o'zgartirish, traktorni joydan ohista qo'zo'alishi va to'xtashi uchun xizmat qiladi. U asosan ketma-ket joylashgan agregatlar - o'ildirakli traktorda ilashish muftasi 4, uzatmalar qutisi (UQ) 10, markaziy (bosh) uzatma 5, differensial 9 (9- rasm, a), oxirgi uzatmalarni birlashtiradi. O'rnatilgan - zanjirli traktor transmissiyasida (9- rasm, b) differensial o'rniga burilish mexanizmi o'rnatilgan. Traktorning ishlash sharoiti va vazifasiga qarab, transmissiyaga uzatishlar sonini o'zgartirish uchun xizmat qiladigan qo'shimcha agregatlar: buruvchi momentni ko'paytirgich va yurishni pasaytirgich, shuningdek 4K4 traktorlarida taqsimlovchi quti kiritilishi mumkin.

Ilashish muftasi 4 motor valini va UQ birlamchi valini qisqa vaqtga ajratish uchun xizmat qiladi. Bu uzatmalarni zarbsiz qayta ulash, traktorni qisqa muddatga to'xtashlari, uning joyidan ohista qo'zo'alishi, shuningdek tobe QOVni boshqarish uchun zarur.

Uzatmalar qutisi 10 harakat tezligini o'zgartirish va traktor berayotgan tortish kuchini o'zgartirish maqsadida transmissiyaning uzatish sonini o'zgartirish, orqaga yurish harakatini amalga oshirish, uzoq vaqt to'xtab turishda va traktor statsionar ishlarni bajarishida transmissiyani ishlab turgan motordan ajratib qo'yish uchun xizmat qiladi.

2 - rasm. Traktorlar asosiy mexanizmlarining joylashish sxemalari:

a – MTZ-80; *b* – DT-75MV; 1-dvigatel; 2-ilashish muftasi; 3-uzatmalar qutisi; 4-asosiy uzatma; 5-differensial; 6-oxirgi uzatma; 7- gidrosistemaning o‘rnatish qurilmasi; 8-tirkash qurilmasi; 9-yetakchi g‘ildirak; 10-yo‘naltiruvchi g‘ildirak; 11-old ko‘prik; 12-planetar mexanizm; 13-biriktirish vali; 14-zanjir; 15-osma karetkalari.

Traktor aslahalarni tortishda yoki oldiga osilgan qurolni itarishida (masalan, buldozer otvalini) ilgakdagi O‘zgaruvchan yuklamalar sharoitida ishlaydi. Tashqi yuklamaning O‘zgarish xarakteri ishchi qurolning turiga, yer yoki tuproqning reliefi va tarkibiga, harakat tezligiga bo‘liq. Qisman yuklamalar motorni dinamik sifatlari hisobiga yengib O‘tilishi mumkin.

Biroq, burovchi moment zaxirasi tugaganda motorni O‘chib qolishini oldini olish va traktorni to‘xtatish uchun pasaytirilgan uzatmaga O‘tish zarur, ya'ni motor vali va yetaklovchi o‘ildirak orasidagi uzatish sonini O‘zgartirish zarur.

Ko‘pchilik zamonaviy qishloq xo‘jalik traktorlarida oldinga yurish uzatishlar soni 18 - 36 gacha va undan ko‘p bo‘lgan ko‘p po‘lonali mexantk UQ tarqalgan. Yukiamalarning katta dinamikligi bilan qishloq xo‘jalik traktorlaridan farq qiluvchi sanoat va O‘rmon ishlab chiqarishi traktorlarida mexanik pog‘onali UQ bilan birgalikda gidrodinamik uzatmalardan keng foydalaniladi.

Markaziy uzatma 5 umumiy uzatishlar sonini oshirish uchun, shuningdek, ko‘pchilik traktorlarda burovchi momentni ularning ko‘ndalang tekisligida

joylashgan vallarga uzatish tichun xizmat qiladi. U odatda konusli yoki silindrik doimiy ilashmadagi tishli juftlik qilib bajariladi.

Oxirgi uzatma 6 transmissiyaning umumiy uzatishlar sonini oshirish uchun, ba'zi hollarda esa - traktorni zaruriy yo'l tirqishini to'aminlash uchun xizmat qiladi. U odatda doimiy ilashmadagi tishli o'ildiraklar juftidan iborat bo'ladi.

Traktorning yurish tizimi yetaklovchi o'ildiraklarning aylanma harakatini ti-aktorni ilgarilanma harakatiga o'zgartirish uchun, traktor o'irligini tayanch yuzasiga uzatish uchun, shuningdek uni tagiigini ushiab turish uchun xizmat qiladi. U birinchi ikki vazifani bajaruvchi harakatlantiruvchi (o'ildirakli yoki O'rmalovchi zanjirli) va osma harakatlantiruvchini traktor tagligi bilan ulovchi qurilmadan iborat.

Traktorning tagligi traktor agregatlarini O'rnatish uchun asos hisoblanadi. U rom, uning qismlari yoki quyma konstruktsiya ko'rinishida bajariladi.

Traktor harakatini boshqarish mexanizmlari yurish tizimiga ta'sir ko'rsatib, traktorning harakat yo'nalishini saqlaydi yoki o'zgartiradi, uni to'xtatadi va qiyalikda qo'zg'almas holatda tutib turadi.

O'ildirakli traktorlarda ularga boshqariluvchi o'ildiraklarning yoki burilmaydigan o'ildiraklari bilan taglikni yarim romlarini zarur holatini O'rnatuvchi rul boshqaruvi va tormozlar kiradi. Turii tarafda joylashgan yetaklovchi o'ildiraklarning aylanish chastotalari nisbati ularning O'zaro sirpanishiga yo'l qoymaydigan differensial bilan ta'minlab beriladi.

O'rmalovchi zanjirli traktorlarda burilish turli bortlardagi O'rmalovchi zanjirlar harakat tezliklari nisbatini o'zgartiruvchi maxsus burilish mexanizmlari bilan amalga oshiriladi. Tormozlar ularning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Traktorning kabinasi (ishchi O'rni bilan) traktor a'ldarilib ketganda shikastlanishlardan, tushayotgan va kirayolgan narsalardan, noqulay tabiat-iqlim sharoitlaridan, motorning vibratsiyasi va shovqinidan himoya qilish uchun xizmat qiladi, traktorchining unumdorroq va qulayroq ish sharoitini ta'minlab beradi.

Elektr jihozlari tizimiga elektr energiyasi manbalari (elektr generatorlar, akkumulyatorlar) va uni iste'mol qiluvchilar - motorni ishga tushurish qurilmasi, ichki va tashqi yoritish asboblari, tovush signali, oyna tozalagichlar, nazorat asboblari. elektron jihozlar va shunga O'xshashlar kiradi.

Ishchi va yordamchi jihozlar asosan traktor ilgakdagi tortish kuchidan foydalanish bilan ishlarni bajarishi uchun, uning motori quvvatini bir qismini shatakdagi mashina-qurollarning ishchi organlari yuritmalariga, yoki motorni hamma quvvatini MTA statsionar ishlashiga uzatish uchun xizmat qiladi. Bunda *ishchi jihozlar* deganda odatda traktorga doimiy O'rnatilgan agregatlar - shatak qurilmasi, turli QOV ko'zda tutiladi, *yordamchi jihozlar* deganda esa alohida ishlarni bajarish uchun traktorga qO'shimcha O'rnatiladigan agregatlar - yuritma

shkivlar, tirkamaning tormoz mexanizmlariga pnevmo-yuritmalar va shunga O'xshashlarni nazarda tutiladi.

Gidravlik osma tizim - traktor ishchi jihozlarining mustaqil qismi bo'lib, turli-tuman mashina-quroliarni bevosita traktorda maqsadga muvofiqroq joylashtirish va ularni traktorchining ish joyidan turib boshqarishga imkon beradi. U MTA ishining texnologik jarayonini avtomatik sozlashga imkon beruvchi ko'tarish qurilmasi (osish mexanizmi) va gidravlik tizim (gidravlik mexanizmlar)dan iborat.

Avtomobillarning tasnifi va belgilanishi

YO'lovchilar, yuklar, maxsus jihozlarni tashish va tirkamalarni shatakka olish uchun mo'ljallangan, O'zi harakatlanuvchi foytun avtomobil deb ataladi. "Avtomobil" iborasi "Avto" yunoncha "O'zim" va "mobil" - yunoncha "harakatdagi" so'zlari qo'shilishidan kelib chiqqan bo'lib, "O'zi harakatlanuvchi" mamosini bildiradi.

Hozirgi vaqtda avtomobil transport vositasi sifatida xalq xo'jaligining barcha sohalarida ishlatiladi, yo'lovchilar va yuklarni «eshikdan-eshikkacha» sxemasi bo'yicha olib qo'yishni amalga oshiradigan transportning eng qulay turi hisoblanadi.

Avtomobilning asosiy qismlariga quyidagilar kiradi: uning barcha agregatlari, qismlari, mexanizm va detallarini o'rnatish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan avtomobilning romi; mexanik energiya manbai hisoblanuvchi va romga o'rnatilgan ichki yonuv motori, transmissiya, boshqarish mexanizmlari, osma, yurish qismi, kabina, kuzov va yordamchi jihozlar. Ko'pchilik yangil avtomobillar uchun rom sifatida uning kuzovi xizmat qiladi. Avtomobilning kuzovdan tashqari barcha mexanizmlari va agregatlarining yoo'indisi avtomobilning shassis deb atalishini ta'kidlab o'tish lozim. Bitta avtomobilning shassisiga turli jihozlarni o'rnatish mumkin va maxsus vazifaga mo'ljallangan (yoo'ib-teruvchi, suv sepuvchi, o't o'chiruvchi, soo'liq va tozalikni saqlovchi, qurilishda ishlovchi va h.k.) ko'plab avtomobillar olish mumkin.

Vazifasiga ko'ra barcha avtomobillarni transport va maxsus avtomobillarga bo'lish qabul qilingan.

YO'l sharoitlariga moslashtirishiga ko'ra asosan qattiq qoplamalik yo'llarda va quruq tuproq yo'llarda ishlash uchun mo'ljallangan me'yorida yo'l o'tuvchanligiga ega va yomon yo'llarda, hamda yo'lsiz joylarda ishlay oladigan yuqori o'tuvchanlikka ega avtomobillarni farqlaydilar.

G'ildiraklar (ko'priklar) yuritmasining turiga qarab avtomobillar orqa yuritmalik (yetaklovchi, ya'ni molordan aylanishlarni o'ladigan orqa ko'priklar

bO'ladi), IO'liq yuritmal (hamma kO'priklar yetaklovchi hisoblanadi), oldi yuritmal (oldingi kO'prik yetaklovchi hisoblanadi) bO'linadi.

Maxsus vazifaga mO'ljallangan avtomobillar qandaydir belgilangan ishlarni bajarish uchun xizmat qiladi va kerakli qurilmalar, mexanizmlar, moslamalar bilan jihozlangan. Ularga sepib-yuvuvchi, O't O'chiruvchi avtomobillar, qurilishda ishlovchi (avtokranlar, O'zi tO'kuvchilar, beton aralashtirgichlar), maxsus yuklarni tashish uchun (un, sement, qurilish bloklari va panellar) va hokazo kiradi. Odatda ular mashinalarning modeli bO'lib, ularning maxsus jihoziari transport avtomobillarining shassisiga O'rnatilgan bO'ladi.

1-rasm. Yengil avtomobil

Poyga avtomobillari sinovlarda va sport musobaqalarida eng yuqori tezliklarga erishish uchun yasaladi.

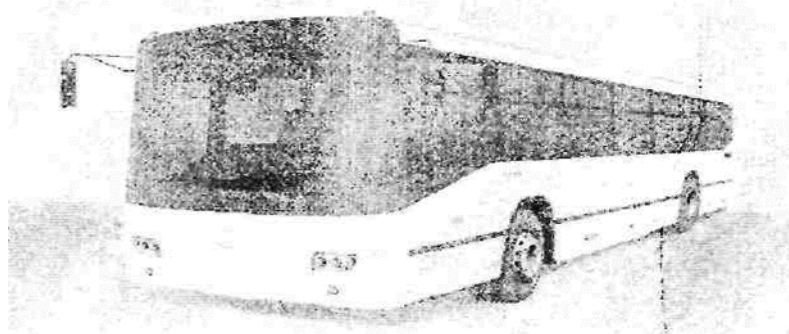
Shatakchilar asosan mexanik tortish vositasi hisoblanadi, va ulardan faqat ba'zilarida qisman foydali yuk tashiladi.

YO'lovchilar va yuklarni tashish uchun mO'ljallangan transport avtomobillari quyidagi xillarga bO'linadi:

a) yengil - bir necha (odatda yettitagacha) yO'lovchilarni tashish uchun. Yengil avtomobillar O'z navbatida kam litrajli (motor hajmi bir litrgacha) va tO'la litrajli - hajmi 2,4 litrgacha bO'ladi (1-rasm).

b) avtobuslar - yO'lovchilarning kalta guruhlarini tashish uchun (2-rasm).

v) yuk avtomobillari - turli-tuman yuklarni tashish uchun (3-rasm).

2-rasm. Avtobuslar

Yengil avtomobillar va avtobuslarni tavsiflovchi asosiy ko'rsatkich, ularning yo'lovchi o'rindiqlari soni bilan o'lchanadigan so'imi hisoblanadi.

Yengil kam litrajli (motor hajmi 0,7 litrgacha) bo'lgan avtomobillar 4 tagacha yo'lovchini, motor hajmi 0,7 litrdan ortiq bo'lsa 5 tadan 8 tagacha yo'lovchini, mikroavtobuslar - 13 tagacha; o'rtacha so'imli avtobuslar - 24 tagacha, katta so'imli 36 va undan ortiq yo'lovchini tashishga mo'ljallangan.

Yuk avtomobillarini eng avvalo ularning nominal yuk ko'tarishi tavsiflaydi. Yuk ko'tarishi deganda qattiq qoplamali yaxshi yo'lda harakatlanganda tashiladigan chegaraviy ruxsat etilgan yuk massasi tushuniladi.

3-rasm. Yuk avtomobillari.

iNominal yuk ko'tarishi bo'yicha yuk avtomobillari asosan beshla guruhga bo'linadi:

- 1) Yuk ko'tarishi alohida kichik - 0,75 t. gacha;
- 2) Yuk ko'tarishi kichik - 0,75 dan 1,5 t. gacha;
- 3) Yuk ko'tarishi O'rtacha - 2,0 dan 5,0 t. gacha;
- 4) Yuk ko'tarishi katta - 5,0 dan 14,0 t. gacha;
- 5) Yuk ko'tarishi nihoyatda katta - 14,0 t. dan ortiq.

Ichki yonuv motori uchun ishlatiladigan yonilo'ning turiga qarab, ushbu avtoniobillarni farqiydilar:

- Molori yonilo'ning yengil navlarida – benzinda ishlaydigan avtomobillar.

Bunday avtomobillarning motori karbyuratorli deb ataladi.

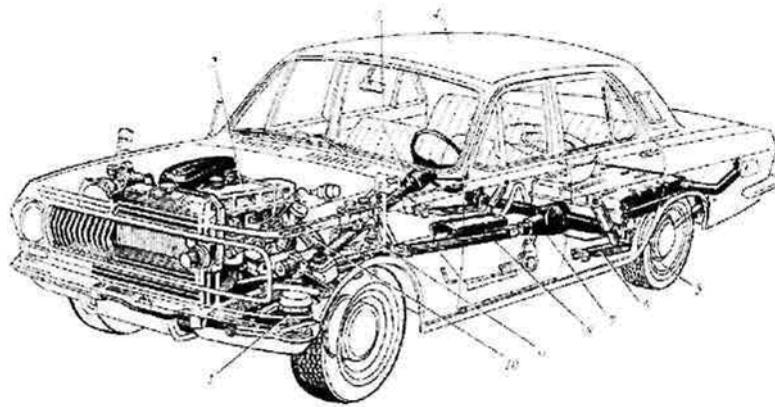
Motori yonilo'ning oo'irroq navlarida, dizel yonilo'sining havo bilan aralashmasini siqishdan alanga olib ishlaydigan avtomobillar. Bunday avtomobillarning molorlari dizel deb ataladi.

- Gazsimon yonilo'ida ishlaydigan motorli avtomobillar. Avtomobillar asosan quyidagi belgilar bo'yicha belgilanadi. Qisqartirilgan bosh harfiar bilan tayyorlovchi zavod ko'rsatiladi: KAMAZ - Kama avtomobil zavodi, ZAZ - Zaporozhye avtomobil zavodi va hokazo. Zavod nomidan keyin keladigan raqamlar: yengil avtomobillarda birinchi raqam - avtomobilning sinfi (motor hajmi, litrlarda); ikkinchi raqam avtomobilning turtni belgilaydi; uchinchi va no'rtinchi raqam qayd etish raqami deb ham ataladi va avtomobilning modelini belgilaydi; agar beshinchi raqam bo'lsa, u avtomobil modelining modifikatsiyasini ko'rsatadi. Masalan: VAZ-21011 - bu Volga avtomobil zavodida tayyorlangan, motor hajmi 2 litrgacha bo'lgan yengil avtomobil, 01 modeli, beshinchi 1 raqami bu modelda motor hajmi O'z sinfi doirasida oshirilganini ko'rsatadi, shartli belgilashda olinchi raqami bo'lsa u avtomobilning eksportga bajarilganini ko'rsatadi.

Yuk avtomobillari sinflarga bo'linadi. I-, 2- va 3-sinflga GAZ, ZIL kabi standart avtomobillar kiradi va ularga alohida raqamlar beriladi: GAZ uchun 1 dan 99 gacha, ZIL uchun 100 dan 199 gacha va hokazo. 4-, 5-, 6-, 7- sinflarga ixtisoslashgan avtomobillar kiradi, masalan KAMAZ-541026: KAMAZ - ishlab chiqaruvchi zavodning qisqartirilgan nomi, Kama avtomobil zavodi (Kama daryosi, Naberejnie Chelni shahri), raqamlar 54102 - bu avtomobilning modifikatsiyasi, 5410 - avtomobilning asos (baza) modeli, 5- avtomobil sinfi, 4- foydalanishdagi vazifasi turi, 10 - modelning ro'yxat nomeri, 2 - modifikatsiya belgisi, 6 - eksport varianli belgisi.

4.2. Avtomobilning asosiy qism va agregatlari

Yengil va yuk avtomobilining asosiy qismlari 4- va 5-rasmlarda ko'rsatilgan.

4-rasm. Yengil avtomobilning asosiy qismlari

Rom 4ga O'rnatilgan, motor 2, avtomobilning harakatlanishi uchun zarur bo'lgan, mexanik energiya manbai hisoblanadi.

Kuch uzatmasi motor ishlab chiqayotgan burovchi momentni O'zgartiradi va yetaklovchi o'ildiraklarga uzatadi. U quyidagi agregat, mexanizm va detallardan tashkil topadi: LLashish muftasi 10, uzatmalar qutisi 9, kardan uzatma 8, unga bir yoki bir nechta kardan vallar kardan birikmalari bilan kiradi, bosh uzatma va differensial 7 yetaklovchi o'ildiraklar 5ning yuritma vallari (yarim O'qlar) bilan.

Uzatmalar qutisi tishlar soni turlicha bo'lgan, turli birikishlarda qO'shiladigan shesternyalar to'plamidan iborat. Uzatmalar qutisi: a) motoming tirsakli valida ularning qiymali doimiy bo'lganda, yetakchi o'ildiraklarda tortish kuchini (burovchi momentni) O'zgartirish uchun; b) motor tirsakli valining aylanish yo'nalishini O'zgartirmagan holda, avtomobilni orqaga harakatlanishi uchun; v) salt yurishda ishlaganda motor bilan yetaklovchi o'ildiraklaxni ajratish uchun xizmat qiladi. Umumiy ma'noda uzatmalar qutisi motor quvvatidan maqsadga muvofiq foydaianish uchun xizmat qiladi.

Ilashish muftasj uzatmalar qutisini motorning tirsakli validan uzib qO'yish, shesternyalarining boshqasini ulash, avlomobiJning O'rnidan ohista qO'zo'alishi, transmissiyaning qism va mexanizmlarini haddan tashqari yuklanishlarda sinishdan himoya qilish uchun xizmat qiladi. Ilashish muftasi friktsion mufta bo'iib, uning ishiashi bir nechta yuzalar orasidagi ishqaianish kuchlarining ta'siriga asoslangan.

Burovchi moment uzatmalar qutisidan kardan uzatmasi orqali avtomobilning yelakchi ko'prigining karteri ichida joylashgan bosh uzatmasi va diffcrensialiga uzatiladi.

Kardan uzatmasi, uzatmalar qutisini bosh uzatma bilan shamir birlashtirib turadi, burovchi momentni orqa ko'prik ressolari tebranishlarida O'zgarib turadigan qandaydir burchak ostida uzatish imkoniyatini beradi.

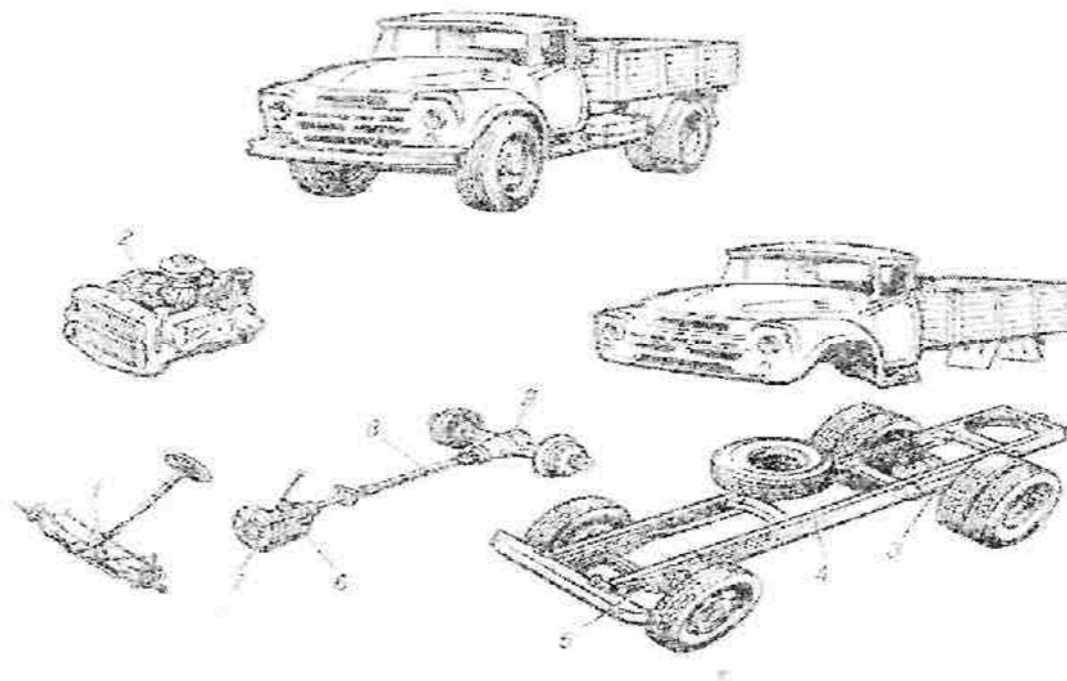
NAZORAT SAVOLLARI:

12.Oliy ta'lim tizimi qanday tuzilgan?

13.Oliy ta'lim necha bosqichdan iborat?

14.Oliy ta'limning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?

15.Bakalavriat ta'lim yo'nalishi deganda nimani tushunasiz?

5-rasm. Yuk avtomobilining asosiy qismlari

1- jadval

Asosiy ma'lumotlar	Avtomobil modeli		
	UzOtoyol 120.14	UzOtoyol M 23	"Tiko"
Avtomobil turi	yuk	avtobus	yengil
O'qlar yoki ko'priklar soni	3	2	2
Yetakchi ko'priklar soni	2	1	1
Yuk ko'tarishi (kg)	4000...8000	-	-
Avtomobil massasi yuklamasiz, kg	12600	6700	870
Shossedagi maksimal tezligi. km/soat	95	90	140
Kabinadagi O'rinlar soni	3	22	4
Motor	Dizel	Dizel to'rt taktli	Karbyuralorli to'rt

	turbopuflagichli		taktli
Silindrlar soni	4	4	3
Maksimal quvvati, o.k.	136	88	41
Aylanishlar soni daqiqada	2700	3000	5500
Ishchi hajmi (litraj), l	3,91	3,91	0,78
Siqish darajasi	-	-	8,5
100 km ga yonilo'i sarfi, l	22	16	4,5

Bosh uzatma burovchi momentni tO'g'ri burchak ostida kesishuvchi vallar orasida uzatish uchun, shuningdek, burovchi momentni doirniy oshirish uchun zarur; u bitta yoki ikkita tishlar soni turlicha bo'lgan shesternyalar juftligidan iborat.

Differensial yelaklovchi o'ildiraklarga turlicha tezlik bilan aylanish imkoniyatini beradigan shesternyalar tizimidan iborat bo'ladi. Bosh uzatma va differensialdan burovchi moment yetaklovchi o'ildiraklarga ko'ndalang joylashgan yuritma vallar (yarim O'qlar) orqali olib kelinadi.

Yurish qismi asos yoki arava hisoblanib, unga barcha agregatlar, mexanizmlar va avtomobilning kuzovi mahkamlanadi.

Boshqarish mexanizmlari harakatlanish vaqtida avtomobilni boshqarish uchun xizmat qiladi. Boshqarish mexanizmlariga rul boshqaruvi va tormoz mexanizmi kiradi. Rul boshqaruvi avtomobilni harakatlanish yo'nalishida barqaror tutib turish va zaruriyat tuo'lganda uni O'zgartirish uchun kerak. Tormozlar avtomobilni tez to'xtatish va uni joyida turo'un tutib turish uchun zarur.

Mamlakatimizda foydalanishda ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan avtomobillarning turlari juda ko'p va xilma-xiidir.

Qishloq xo'jalik mashinalari.

Mashinalarni tasniflanishi - bu ularni vazifasi, ta'sir xarakteri, energiya manbai bilan bog'lanishi va undan foydalanishi bo'yicha ajratilishi.

Vazifasiga ko'ra mashinalar quyidagi guruhlariga bo'linadi: tuproqqa ishlov berish; ekish va ko'chat o'tqazish; o'g'itlash; o'simliklarni zararkunanda va kasalliklardan himoyalash; o'tlar va silos o'simliklarni yig'ish; donli, donli dukkakli, moy o'simliklarini yig'ish va yig'ishdan keyin ishlov berish; makkajo'xorini donga yig'ish; ildiz-mevalilar va sabzavotlarni yig'ish; meliorativ mashinalar. Har bir guruh bir nechta mashina turlaridan iborat. Mashinalar ta'sir prinsipiga asosan uzluksiz va davriy ta'sir qiladigan, energiya manbai bilan bog'lanish bo'yicha tirkama, yarimosma, o'zi yurar va statsionarlarga, ishchi organini energiyadan foydalanish usuliga qarab passiv, faol (aktiv) va kombinatsiyalashgan ishchi organli mashinalarga ajratiladi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Traktorlar qanday tuzilgan?
2. Avtomobillar qanday tuzilgan?
3. Traktorlarning tasnifi aytib bering?
4. Avtomobillarning tasnifi aytib bering?

7-MA'RUZA. Mavzu: AVTO–TRAKTORSOZLIK KORXONASI STRUKTURASI

R e j a :

1. Xo'jalikda muhandislik-texnikasi xizmatining vazifalari.
2. Muhandislik-texnikasi tizimi.
3. MTP dan foydalanishni ilmiy tashkil etish.
4. Texnik ekspluatatsiyaning kelajakda rivojlanishi.
5. Texnik servis xizmati.

7.1. Xo'jalikda muhandislik-texnikasi xizmatining vazifalari.

Sanoatda har bir rahbar mutaxassisga (muhandis eki texnik) ettita ishchi, qishloq xo'jaligida esa deyarli uch marta ko'p, ya'ni 20 tadan ortiq mexanizator to'g'ri keladi. Agar qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish vositalarining katta maydonda tarkalganligini, ishlab chiqarishning o'zgaruvchan sharoitlarda o'tishini hisobga olsak, qishloq xo'jaligida texnik vositalar ishini boshqarishning ko'p sermexnatiligi va muhandislik-texnikasi xizmatini rivojlantirish hamda mustaxkamlash zarurligi mo'qarrar bo'lib koladi. Aks holda ixtisoslashtirilgan texnik xizmat ko'rsatish rejali-ogohlantiruvchi sistemasining afzalliklarini realizatsiya qilib bo'lmaydi.

Muhandislik-texnikasi xizmati xo'jaliklarning umumiy boshqarish sistemasining tarkibiy qismi bo'lib, u muhandis-texnik hodimlaridan to'ziladi, mashinalar parkini kerakli texnik holatda saqlashga qaratilgan va uning yuqori unumli ishlashini ta'minlaydigan tadbirlar kompleksining aniq reglamentlangan tartibda bajarilishini ta'minlaydi.

Xo'jaliklarda muhandis-texnik hodimlarning mexnati ularning vazifalarini quyidagi ixtisosliklar bo'yicha funktsional cheklash asosida tashkil etilishi kerak: mashina-traktor parkidan foydalanish; avtotransportdan foydalanish; qishloq xo'jalik texnikasiga texnik xizmat ko'rsatish va ularni remont qilish; chorvachilikda ishlab chiqarish jaraenlarini mexanizatsiyalashtirish; energetika xo'jaligini ekspluatatsiya qilish, material-texnika ta'minoti.

Xo'jaliklarda muhandislik-texnikasi xizmatini yaxshi yo'lga quyish uchun:

1. Barcha muhandis-texnik hodimlar-bosh muhandis, mashina-traktor parkidan foydalanish bo'yicha muhandis, ustaxonalar mudiri, garaj mudiri, chorvachilikda sermexnat protsesslarni mexanizatsiyalashtirish bo'yicha muhandis, muhandis-energetik, ishlab chiqarish bo'limlarining muhandis va texniklari funktsiyalari, xo'qo'klari va vazifalarining aniq cheklanishi;

2. Material-texnika bazasi: remont ustaxonalari, texnik xizmat ko'rsatish punktlari, texnikani saqlash maydonchalari va ayvonlari bo'lgan mashinalar hovlisiga, ehtiyot qismlar va materiallar ombori, neft bazalari, kuchma vositalar (avtoquchma remont ustaxonalari, texnik xizmat ko'rsatish agregatlari, zapravka qilish agregatlari), aloqa vositalari mavjud bo'lishi;

3. Rejalashtirish va bajarilgan ishlarni, ehtiyot qismlar va materiallar sarfini, mexnat sarfini va pul mablaglari harajatini hisobga olish yaxshi yo'lga quyilgan bo'li-shi;

4. Mashina-traktor parki va avtomobillarni texnik ta'minlash; agregatlarni tayerlash, mashinalarga ekilgi quyish; texnik xizmat ko'rsatish, texnik holatiga diagnoz quyish, ularni remontga quyish, mashinalarni qabul qilish topshirish, extiet qismlar va materiallar berish, ishga naryadlar berish, bajarilgan ishlar sifatini nazorat qilish va ularni qabul qilib olish, hujjatlarni rasmiylashtirish ishlari aniq tartibga tushirilishi lozim.

Qishloq xo'jaligida muhandislik-texnikasi xizmatini tashkil etishda uning uchta eng muxim xususiyatini: qishloq xo'jalik yoqinlari va ishlab chiqarish sohalari bo'yicha ixtisoslanish, ishlarni kat'iy kalendar muddatlarda bajarish zarurligi, xo'jalikning keng joyda joylashishi va transport sharoitlarini hisobga olish zarur.

Muhandislik-texnikasi xizmatini tuzish umumiy printsiplari xo'jaliklarning tarmoq tizimi va mexanizatsiyalashtirilgan ishlab chiqarishga shu jumladan mashina-traktor parkidan foydalanish, mashina va uskunalarini remont qilish, ta'minlash va sotish, mexnatni muhofazalash va yong'inga qarshi choralar qurilishiga rahbarlik qilish va ularni boshqarish asosiy funksiyalaridan kelib chiqadi.

Dalachilikda texnikadan foydalanish bilan band bo'lgan muhandis-texnik hodimlar uchun shtat normativlari xo'jalikdagi mavjud traktorlar, avtomobillar, paxta terish mashinalari, g'alla kombaynlari va boshqa o'zi yurar mashinalar soni asosida to'ziladi.

Muhandislik xizmatiga avtogaraj, energetika va chorvachilikda er mexnat protsesslarini mexanizatsiyalashtirish xizmatlarining shtatlari ham kiradi.

Material-texnika ta'minot bo'limi va markaziy dispetcherlik punkti ham muhandislik-texnikasi xizmati tarkibiga kirishi mumkin.

7.2. Injenerlik-texnikasi xizmatining tizimi.

Ayrim sohalarning rivojlanishi va ishlab chiqarish masshtablariga qarab injenerlik-texnikasi xizmatining umumiy stro'qturasida ettitagacha ixtisoslashtirilgan xizmat bo'lishi mumkin:

1. Mashina-traktor parkidan foydalanish xizmati mashinalardan dalachilikda va yuk tashishda foydalanishni, planli-oldini olishga oid xizmat ko'rsatishni, ishdan tashqari vaqtda texnikani saqlashni tashkil etadi. Bu funksiyalarni ekspluatatsiya bo'yicha katta muhandis rahbarligida master sozlovchi, master-diagnozchilar, texnik mexaniqlar, slesarlar, payvandchilar, avtogaraj muhandisi va avtoslesarlar bajaradi.

2. Mashinalarni remont qilish xizmati xo'jalikdagi texnikaning remont qilishini uyushtiradi. Bu xizmat funksiyalari markaziy remont ustaxonasi, "tuman MTP-lari" bilan bog'liq bo'lib, ular markaziy remont ustaxo-nasining mudiri rahbarligi ostida quyidagi hodimlar tomonidan bajariladi: remont ustaxonalarining muhandis-nazoratchi, muhandis (texnik)-mexanigi, markaziy mashinalar hovlisining mudiri, texnik- normalovchi, remontchi slesarlar, temirchilar, payvandchilar va boshqa xizmat ko'rsatuvchi hodimlar.

3. Chorvachilikda uskunalar va mashinalardan foydalanish xizmati chorvachilik rivojlangan xo'jaliklarda tashkil qilinadi. Xizmat ikkita guruh tarkibida ishlaydi: chorvachilikni mexanizatsiyalashtirish muhandis-mexanigi rahbarligi ostida montaj qilish va ekspluatatsiya qilish guruhlari xizmat tarkibiga texnik-montajchi, slesar-montajchilar, texnik-mexaniq, mastersozlovchilar, slesarlar va elektromonter kiradi.

4. Neft xo'jaligini ekspluatatsiya qilish xizmati yonilg'i-moylash materiallari, dizel enilgisini o'z vaqtida keltirish va to'g'ri saqlash, ishlayotgan agregatlarga egilgi-moylash materiallari etkazish va ularga yonilg'i quyish, neft bazasi, neft omborlari, stasionar hamda kuchma yonilg'i quyish vositalarining uskunalariga texnik xizmat ko'rsatishni tashkil etadi. Xizmatga markaziy neft ombori mudiri rahbarlik qiladi. Ish bajaruvchilar texnik-mexaniq, omborchi slesar va shofer yoqilg'i tarqatuvchilardan iborat.

5. Elektr energetika xo'jaligini ekspluatatsiya va remont qilish xizmati elektr ustanovkalari va uskunalaridan samarali foydalanishni va ularni remont qilishni tashkil qiladi. Bu xizmatga muhandis (texnik) energetik rahbarlik qiladi. Uning qo'l ostida texnik-elektriklar, elektr monterlar, slesar-elektrik va shofer-elektrik bo'ladi.

6. Ta'minot xizmati xo'jalikning barcha sohalarini ta'minlaydi. Uning funktsiyasi-xo'jalikni zarur bo'lgan barcha materiallar, extiyot qismlar, mashina qismlari (agregatlari)ning ayirboshlash fondi, texnika, asboblari, uskunalar bilan uzluksiz ta'minlashni, mahsulot sotishni tashkil etadi. Ish xarakteri yaxshi texnik tayergarlik talab etishi tufayli bu xizmatga muhandis-mexaniq rahbarlik qilish kerak. Uning qo'l ostida omborchilar, hisobchilar va ta'minotchilar bo'ladi.

Muhandislik-texnikasi xizmatiga xo'jalikning bosh muhandisi rahbarlik qiladi. Ixtisoslashtirilgan xizmatlar rahbari va mexnatni muhofazalash hamda xavfsizlik texnikasi muhandisi uning yordamchilari hisoblanadi.

7.3.MTPdan foydalanishni ilmiy tashkil etish.

Ishlab chiqarishni ilmiy tashkil etish ishlab chiqarish faoliyatidan optimal natijalar olish maqsadida uning barcha elementlarini ilmiy asosda uzluksiz takomillashtirilishini ifodalaydi.

Ishlab chiqarishni ilmiy tashkil etish mexnatni va ishlab chiqarish vositalarini hamda uni boshqarishni ilmiy tashkil etishni o'z ichiga oladi.

MTPlarida texnikadan foydalanishni ilmiy tashkil etish: agrotexnik, texnik tashkiliy va iqtisodiy tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Agrotexnik tadbirlar jumlasiga; ilgor ish texnologiyasini tanlash; mexanizatsiyalashgan ishlarni ratsional tashkil etishga imkon beruvchi tuproqqa minimal ishlov berish texnologiyalarini qo'llanishidir.

Texnik tadbirlarga: mazkur ish sharoitlariga mos mashinalarni tanlash; mashinalarni ishga qobiliyatli va tayer holatda saqlash; agregatlarni to'g'ri tuzish va ratsional ish rejimlarini tanlash (zanjirli traktor quvvatidan kamida 95 % va g'ildirakli traktor quvvatidan kamida 90 % foydalanish); kombinatsiyalangan va keng kamrovchi mashinalardan ko'proq foydalanish, yuqori tezliklarda ishlash; ratsional ish usullari (mazkur sharoit uchun eng foydali harakat usullari; tezliklarni ustalik bilan o'zgartirish, enilgi sarfini kamaytiruvchi, usullar, agregatni ratsional boshqarish, ish vaqtdan to'la foydalanish); erdamchi protsesslarni mexanizatsiyalashtirish(materiallarni ortish, tushirish va tashish; agregatlarni tayyorlash va boshqalar); bajarilgan ish sifati va hajmini ta'sirchan nazorat qilishni ta'minlash; paxtakor xo'jaliklarga bir xil ishga mo'ljallangan turli markadagi mashinalarning keltirilishiga yo'l quymaslik; qishloq xo'jalik ishlarini eng yaxshi agrotexnika muddatlarda bajarish va mashinalarga nominal nagro'zka berilishini ta'minlovchi sharoitlarni yaratish uchun xo'jalikning har qaysi bo'linmalaridan mashinalarning miqdor hamda strukturasi doim takomillashtirish kiradi.

Tashkiliy tadbirlarga: mazkur ish sharoitlari va turlari uchun bo'linma, xo'jalik va tuman MTPlarida texnikasini boshqarishning eng ratsional formasini hamda tashkiliy strukturasi tanlash;

-mexnatni taqsimlash va kooperatsiyalash asosida asosiy va erdamchi ishlarda ishchilarni ratsional taqsimlash;

-mexnatni ilmiy tashkil etish, kadrlar bilan ta'minlash, hodimlarga ishlab chiqarishni urgatish va ularning ishbilarmonlik malakasini oshirish; protsesslarni ritmli va potoq usulda tashkil etish, ishlab chiqarishni potoq usulda olib borishni cheklaydigan ishlarda ikki smenali ish tashkil qilish; vaqtning yo'qotilishi bilan ko'rashish;

-tarkibiga kompleks mexanizatsiyalashtirish bo'limlari bo'lgan mexanizatsiyalashtirilgan brigadalar hamma joyda tashkil etish;

-maxsus texnik vositalarni talab qiladigan ko'p hajmdagi ixtisoslashtirilgan ishlarni doimo yoki vaqtincha yaratilgan mexanizatsiyalashtirilgan brigadalar bilan bajarish;

-traktorlar va paxta terish mashinalarini gruppalar bilan ishlash usulini keng qo'llash;

-muhandislik-texnika va dispetcherlik xizmatlarini hamma joylarda tashkil etish va boshqalar kiradi;

Iqtisodiy tadbirlar jumlasiga; mexanizatorlarning mexnati va mexanizatsiyalashgan agregatlar ishini to'g'ri normalash otryadlar, brigadalar, brigadalar, zvenolar va alohida mexanizatorlarning dala ishlarida xo'jalik hisobotini qo'llash;

-mexanizatorlar ishini moddiy va ma'naviy ragbatlantirish;

- qishloq xo'jalik ishlab chiqarishining boshqarilishini yaxshilash uchun texnik iqtisodiy analiz (yillik, davriy va operativ) ma'lumotlardan muntazam ravishda foydalanish kiradi.

7.4. Texnik ekspluatatsiyaning kelajakda rivojlanishi.

Texnik ekspluatatsiya har doim ilmiy texnik va boy ilgor tajribalarga asoslanib rivojlanib to'ldirilib boradigan "mashina-traktor parkidan foydalanish"ning asosiy sohasi bo'lib qolmoqda.

Texnik ekspluatatsiyaning rivojlanishi ko'pgina faktorlarga bog'liq bo'lib, ularni asosan ikki guruhga bo'lish mumkin: texnik va tashkiliy-iqtisodiy. Texnik faktorlar-bu kelgusida mashinalar

konstro'qtsiyasi va ularga texnik xizmat ko'rsatish va remont qilish vositalarining takomillashib borishidir. Har qanday ishlab chiqarishga joriy qilingan yangi mashina, o'zining ish unumdorligi, mustaxkamligi, xizmat qilish qulayligi, boshqaruvchanligi va boshqa xususiyatlari bilan o'zidan oldin chiqarilgan mashinalardan ustun bo'ladi. Qishloq xo'jalik mashinalarining ishlashini nazorat qiluvchi elektron priborlar ishlatish tendentsiyasi kengayib bormoqda. Mashinaning unumdorligi qancha katta bo'lsa va uning tuzilishining hamda boshqarilish qancha murakkab bo'lsa, bunday mashinalarga avtomatlashtiradigan vositalar, mikroqompyuterlar bilan jihozlanmoqda. Chunki bunday mashinalarning ishlamay yoki ish sifatining pasayishi ancha harajatlarga (ya'ni iqtisodiy zarar keltirishi mumkin).

Mashinalarga o'rnatilgan kuzatish moslamalar yordamida quyidagilarga yerishish mumkin; a) mashinaning o'zi mo'ljallangan ishda foydalanishda texnologik jaraenlarning optimal sharoitda bajarilishini ta'minlaydi. b) nuqson sodir bo'lishi va avariyaalarning oldi olinadi (ogdarilishga qarshi quyilgan signalizatorlar), v) har doim tekshirilib turiladigan sistema va mexanizmlarni kuzatishga ketadigan vaqt qisqaradi.

Texnik ekspluatatsiyaning kelajakda yanada tez rivojlanishida bozor iqtisodietiga o'tish va har xil mulkchilik formalarining vujudga kelishining roli katta bo'ladi (qishloq xo'jalik mashinalari egalarining). Shuning uchun ham hozirgi vaqtda bajaruvchi(mashinalarga TXK va remont qiluvchi) va buyurtma beruvchi (mashina egalar, har xil mulkchilik formalaridagi)larning o'zaro kelishuvchiligi asosida TXK va remont ishlarini bajarishda, bajaruvchining bunday ishlar bo'yicha manopolligini bartaraf etishda, ish turi va obemi bo'yicha buyurtma beruvchining, bajaruvchi tanlash doirasining kengayishida (svobodniy vo'bor), buyurtmachi kelganda bajaruvchining u suragan xizmat turlaridan ko'proq takliflar qilishida ma'lum yutuqlarga yerishishda tashkiliy-iqtisodiy faktorlarga asosiy e'tibor kuchaytirilmoqda.

7.5. Texnik-servis xizmati

TXK va remont ishlari bo'yicha bajaruvchilar tomonidan texnika egalariga va texnikani arendaga olib ishlatuvchilarga xizmat qiladigan-kompleks usullarning-texnik servis - ko'rinishidagi formalarini tashkil etilish arafasida turibdi.

Bunda albatta xizmat turi ko'payib boradi. Texnik servis-usulida ko'zda tutilgan "Marketing" xizmatiga mashinalarga va unga ko'rsatiladigan xizmatlarga bo'lgan talabni urganish, ularni ekspluatatsiya qilish bo'yicha xizmatlar, xizmatlarning bahosini urganib borish, ta'minotni ta'minlash, tovar assortementlarini rejalashtirish, hamda texnik ekspluatatsiya xizmatlarni rejalashtirishlar kiradi.

Bozor iqtisodietiga o'tish davrida texnik ekspluatatsiyaga tubdan o'zgartirish kiritish uchun mashinalarni tayyorlov zavodlarining viloyatlardagi, tumanlardagi texnikalarni ta'mirlash bazalari yoki boshqa bir tizim orqali texnik xizmat ko'rsatish va remont ishlariga firmenni xizmat ko'rsatishga o'tish lozimdir.

Qishloq xo'jaligida texnikalarni ishlatuvchilar ustidan, shu texnikalarni ishlab chiqaruvchilarning xo'qmronlik qilishining yo'qotilishi, ishlab chikilaetgan texnikalarning sifatli, mustaxkam bo'lishida va ularga firmenni xizmat ko'rsatilishining asosiy tadbirlardan biri hisoblanadi.

Mana shularni hisobga olib, texnik ekspluatatsiyani kelgusida rivojlantirishning asosiy yunalishlari quyidagilardan iborat:

1. Davriy texnik xizmat ko'rsatishning qoidalariga to'liq amal qilgan holda, ilmiy asoslangan rejada, sifatli o'z vaqtida o'tkazilishi natijasida, mashinalarda uchraydigan nosozlik va nuqsonlar vujudga kelishining oldini olish chora tadbirlarini ko'rish.

2. Davriy va uzluksiz kuzatish asosida mashinalarga diagnoz quyish bilan uning texnik holatini aniqlab texnik xizmat ko'rsatish va remont qilishni zudlik bilan kengaytirish zarur.

3. Boshlangich vaqtda mashina to'liq, keyinchalik uning agregat va o'zellarining kapital remontga tushish koeffitsientini kamaytirib borish, kelgusida mashinalarni kapital remontsiz ekspluatatsiyaga o'tish.

4. Mashinalarni ishlab chiqarish sharoitida kapital remont qilishdan, zavodlar sharoitida ikkinchi marta qayta ishlab chiqarish utkazib borish, ya'ni mashinaning xizmat muddati tugagandan keyin, uning egasidan qaytarib sotib olish va zavodlarga yuborib, u erda takomillashtirilgan (har xil konstruktiv o'zgartirishlar kiritilgan holda) qayta ishlab chiqarilib, arzon narxda qayta sotish.

5. Zavodlarning (mashina ishlab chiqaruvchi) joylardagi tayanch punktlari (RPP, viloyat ta'mirlash tashkilotlari) orqali firmenni xizmat ko'rsatishning diler modelini (sotish,remont, texnik xizmat ko'rsatish, extiet qismlar bilan ta'minlash kabi ishlar, o'rtasida vositachi- diler firmasi) joriy qilish.

Texnik xizmat ko'rsatish va remont qilish madaniyatining oshishi, uning tayerlash zavodlari orqali o'tkazilishi, servis sistemasining joriy etilish, qishloq xo'jaligidagi texnikalarni extiet qismlari bilan ta'minlashni yaxshilash va kelgusida extiet qismlarga bo'lgan defitsitning butunlay yo'qotilishiga yerishish.

6. Texnikalarga TXK va remont qilishda resurslardan tejamli foydalanish (resursosbergayuhix) texnologiyasini joriy etish va kengaytirish.

7. TXK va remont qilish protsesslarini kompyuterlashtirish, ayniqsa ularni avtomatik boshqarish sistemasi joriy etilganda.

Birinchi va ikkinchi yunalishlarning joriy etilishi, mashinalarning to'xtab turishini 2...4 marta kamaytiradi, extiet qismlarining sarf bo'lishini 20...40 % ga kamaytiradi.

Servis sistemasining "Don"- kombaynlarga joriy etilishi 1989-90 yillarda bo'zilishgacha bo'lgan narabotkasini 4 barobar oshirdi, tayerganlik koeffitsientini 0,97 etkazdi, ishlamay turib qolishlarini 5-7 martaga kamaytirgan. Natijada hajmni yig'ish-tirib olishdagi muddati ancha qisqargan va isrofgarchilik kamaygan.

Texnik xizmat ko'rsatish va remont qilishda kompyuterlash-tirish kengayib bormoqda. Birinchi navbatda ehtiyot qismlar va materiallar bilan ta'minlashda EVMning qo'llanilishi diqqatga sazovordir. Texnikalarga diagnoz kuyilishda avtomatikani joriy etilishi katta samara bermoqda. Bunda EVM bilan quyidagi masalalar yechilishi mumkin:

- mashinaga diagnoz qilish kartasini joriy etish;
- rejali tekshirishda diagnoz quyish;
- remont va TXK dagi ishlarni mujassamlashtirish;
- kapital remont zarurligini aniqlash.

Boshqarish sistemasini avtomatlashtirish natijasida quyidagilarni amalga oshirish mumkin:

- texnikalarni TXK va remontga quyishni operativ usulda rejalashtirish,mashinaning real holatiga qarab tuzilgan rejani qorrektirovka qilish;
- mashinaning (noqopitelniy) litsevoy kartasini joriy etish;
- remont va TXK bo'yicha har bir mashinaga vedomostini tuzish;
- kerakli extiet qismlarini vedomostlarini tuzish va ularni kaerda mavjud ekanligini aniqlash;
- diagnostika qilishda qilinishi lozim bo'lgan ishlar hajmini uchastkalarining yo'qlanishi, jihozlarning unum-dorligi, ishchilarning ta'minlanganligi va maxoratini aniqlash;
- bajarilgan ishlarni hisobga olish, buyurtmachi to'laydigan hisob-kitoblarni amalga oshirish;
- ma'lum muddatga qilingan ishlar hisobotini tuzish;
- reklama qilinishi kerak bo'lgan ishlarni amalga oshirish, bajaruvchilar to'g'risida axborot berish va boshqalar.

Hozirgi vaqtda TXK va remont qilish qorxonalariga kompyuterlar kirib kelmoqda, albatta kompyuterlar bilan ishlash uchun mutaxassislar tayerlash, ularga programmalar tuzish aktual masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

NAZORAT UCHUN SAVOLLAR :

1. Muhandislik texnikasi xizmati vazifalari nimalardan iborat?
2. Muhandislik – texnikasi xizmatini tashkil qilish uchun qanday omillar bo'lishi kerak?
3. Muhandislik – texnika xizmatini tashkil etishdagi muxim 3 ta xususiyatini aytib bering.
4. Muhandislik – texnika xizmati tizimida qanday ixtisoslashtirilgan xizmatlar bor?
5. MTP dan foydalanishni ilmiy tashkil etishda qanday tadbirlar ko'zda tutiladi?
6. Ishning ilmiy tashkil etishdagi avtotexnik tadbirlariga nimalar kiradi?
7. MTP day foydalanishda ishni ilmiy tashkil etishdagi texnik tadbirlarga nimalar kiradi?
8. Texnik eksplutatsiyaning kelajakda rivojlanish qanday faktorlarga bog'liq?
9. Texnik – servis xizmati deganda nimani tushunasiz?
10. Texnik–servis xizmatida ko'zda tutilgan «marketing» xizmati nima?
11. Texnik-eksplutatsiyali rivojlantirishning asosiy yunalishlarini ayting?
12. Texnik eksplutatsiyali kompyuterning o'rni nimalardan iborat?